

SELITYKSIÄ
NIMIHAKEMISTO

SELITYKSIÄ

- ¹ »*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» (Reinin poliittinen, kauppa- ja teollisuuslehti), Kölnissä 1. tammi-kuuta 1842—31. maaliskuuta 1843 ilmestynyt päivälehti. Huhtikuusta 1842 lehteä avusti Marx, ja saman vuoden loka-kuussa hänestä tuli sen toimittajia; lehteä avusti myös Engels
- ² »*Kölnische Zeitung*» (Kölnin lehti), saksalainen päivälehti, joka ilmestyi Kölnissä vuodesta 1802; vuosien 1848—1849 val- lankumouksen ja sen jälkeisen taantumuksen kaudella lehti heijasti Preussin liberaalin porvariston pelkurimaista asen- netta.
- ³ »*Deutsch-Französische Jahrbücher*» (Saksalais-ranskalaiset vuo- sikirjat) aikakauslehti joka ilmestyi Pariisissa saksankielisenä Marxin ja Rugen toimittamana. Lehdestä ilmestyi vain ensim- mäinen kaksoisnumero helmikuussa 1844. Siinä julkaistiin Marxin kirjoitukset Juutalaiskysymyksestä sekä Hegelin oikeus- filosofian kritiikkiä. Johdanto ja Engelsin teokset Ääriviivoja kansantaloustieteen arvosteluksi ja Englannin tilanne. Thomas Carlyle. Entistä ja nykyistä. Aikakauslehdien lakkauttamisen pääsyyinä olivat Marxin ja porvarillisen radikaalin Rugen väliset periaatteelliset erimielisyydet.
- ⁴ *Brysselin saksalaisen työväenyhdistyksen* perustivat Marx ja Engels elokuun lopulla 1847. Yhdistyksen tarkoituksena oli Belgiassa asuvien saksalaisten työläisten poliittinen valista- minen ja tieteellisen kommunismin aatteiden levittäminen heidän keskuudessaan. Yhdistyksestä tuli Belgian saksalaisia vallankumouksellisia proletaareja yhdistävä laillinen keskus. Yhdistyksen parhaat jäsenet kuuluivat Kommunistien liiton Brysselin jaostoon. Brysselin saksalainen työväenyhdistys lakkautti toimintansa kohta Ranskan vuoden 1848 helmikuun vallankumouksen jälkeen, kun Belgian poliisi vangitsi ja kar- kotti yhdistyksen jäseniä.
- ⁵ Ks. Engelsin artikkelia Kommunistien liiton historiaa (ks. tätä osaa, s. 195—217).
- ⁶ »*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*» (Saksalainen Brysselin lehti), sak- salaisten poliittisten maanpakolaisten Brysselissä perustama

- lehti, ilmestyi tammikuusta 1847 helmikuuhun 1848. Syyskuusta 1847 Marx ja Engels olivat lehden vakituisia avustajia ja vaikuttivat välittömästi sen suuntaukseen. Marxin ja Engelsin johdolla lehdestä tuli Kommunistien liiton äänenkannattaja.
- ⁷ Tarkoitetaan Pariisin työläisten sankarillista kapinaa 23.—26. kesäkuuta 1848, jonka Ranskan porvaristo tukahdutti tavattoman julmasti. Kapina oli historian ensimmäinen suuri proletariaatin ja porvariston välinen kansalaissota. Marx omisti kesäkuun kapinalle useita artikkeleita, jotka julkaistiin »Neue Rheinische Zeitung» lehdessä.
- ⁸ »Kreuz-Zeitung» (Ristilehti) oli saksalaisen päivälehdessä »Neue Preussische Zeitungin» (Uuden Preussin lehden) nimi (se johtui rististä, otsikossa olleesta maakunnan embleemistä). Lehti ilmestyi Berliinissä kesäkuusta 1848 vuoteen 1939; oli vastavallankumouksellisen hoviklikin ja Preussin junkkereiden äänenkannattaja.
- ⁹ 13. kesäkuuta 1849 pikkuporvarillinen vuoripuolue järjesti Pariisissa rauhanomaisen vastalausemielenosoituksen sen johdosta, että ranskalaisia joukkoja lähetettiin tukahduttamaan Italian vallankumousta. Sotaväki hajotti mielenosoituksen. Monet vuoripuolueen johtajat vangittiin ja karkotettiin, monien oli pakko lähteä maanpakoon.
- ¹⁰ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» (Uusi Reinin lehti. Poliittinen ja taloudellinen katsaus), aikakauslehti, Marxin ja Engelsin perustama Kommunistien liiton teoreettinen äänenkannattaja, ilmestyi joulukuusta 1849 marraskuuhun 1850; kaikkiaan ilmestyi kuusi numeroa.
- ¹¹ Tarkoitetaan provokatorista Kölnin oikeusjuttua, jonka Preussin hallitus järjesti Kommunistien liiton 11 jäsentä vastaan (4. lokakuuta — 12. marraskuuta 1852). Väärennettujen asiapapereiden ja väärin todistusten perusteella seitsemälle valtiopetoksesta syytetylle langetettiin 3—6 vuoden vapausrangaistus.
- ¹² »New York Daily Tribune» (New Yorkin päivän tribuuni), vuosina 1841—1924 ilmestynyt edistysmielinen porvarillinen sanomalehti. Marx ja Engels avustivat lehteä elokuusta 1851 maaliskuuhun 1862.
- ¹³ Amerikan sisällissota (1861—1865) oli teollisten pohjoisvaltioiden ja kapinaan nousseiden etelän orjavaltioiden välinen sota. Jälkimmäiset pyrkivät säilyttämään orjuuden ja päättivät 1861 erota Yhdysvalloista. Sota johtui kahden yhteiskuntajärjestelmän, orjuuden ja palkkatyöjärjestelmän, välisestä taistelusta.
- ¹⁴ Italian sota, vuoden 1859 Ranskan ja Piemonten sota Itävaltaa vastaan; sen aloitti Napoleon III tekosyynä Italian vapauttaminen Itävallan herruudesta. Sodan todellisenä tarkoituksena oli pyrkimys aluevaltauksiin ja bonapartistien vallan

- lujittaminen Ranskassa. Säikähdettyään kuitenkin laajaa kansallista vapautusliikettä ja pyrkien säilyttämään Italian valtiollisen pirstoutuneisuuden Napoleon III solmi erilliss rauhan Itävallan kanssa. Sodan tuloksena Ranska sai Savoijin ja Nizzan; Lombardia yhdistettiin Sardiniaan ja Venetsia jäi Itävallan alaiseksi.
- ¹⁵ »*Das Volk*» (Kansa), päivälehti, ilmestyi saksan kielellä Lontoossa 7. toukokuuta — 20. elokuuta 1859; Marx oli kiinteästi mukana lehden julkaisemisessa ja heinäkuun alusta tuli sen tosiasialliseksi toimittajaksi.
- ¹⁶ Tuileries, palatsi Pariisissa, Napoleon III:n residenssi.
- ¹⁷ 4. syyskuuta 1870 Ranskan ja Preussin välisen sodan aikana Ranskassa tapahtui vallankumouksellinen kansannousu, joka johti toisen keisarikunnan kukistumiseen, tasavallan pystyttämiseen ja väliaikaisen hallituksen muodostamiseen, johon kuului maltillisten tasavaltalaisten ohella myös monarkisteja. Tämä Pariisin sotilaskuvernööriin Trochun sekä Thiersin johtama ns. kansallisen puolustuksen hallitus asettui kansallisen kavalluksen tielle ja teki sopimuksen Preussin sotajoukkojen kanssa.
- ¹⁸ Kansainvälisen työväenliiton *Haagin kongressi* pidettiin 2.—7. syyskuuta 1872. Kongressin työtä johtivat Marx ja Engels. Kongressissa tuli viedyksi päätökseen Marxin ja Engelsin ja heidän työtoveriensa monivuotinen kamppailu työväenliikkeessä esiintynyttä pikkuporvarillista lahkolaisuutta vastaan. Anarkistien hajotustoiminta tuomittiin ja heidän johtajansa erotettiin Internationaalista.
- ¹⁹ *Pariisin kommuuni*, Pariisin työläisten kapina 18. maaliskuuta 1871, jonka seurauksena pystytettiin historian ensimmäinen proletariaatin diktatuurin hallitus. Pariisin kommuuni pysyi pystyssä 72 päivää, toukokuun 28. päivään asti 1871.
- ²⁰ Tarkoitetaan vuoden 1873 maailman talouskriisiä, joka sai Saksassa alkunsa »valtavasta romahduksesta» toukokuussa 1873 ja jatkui aina 1870-luvun loppuun saakka.
- ²¹ Marxin ja Engelsin 17.—18. syyskuuta 1879 päiväämä, Bebelille lähettämä kiertokirje tarkoitettiin koko Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen johdolle ja oli sinänsä puolueasiakirja. Engels laati kirjeen luonnoksen syyskuun puolivälissä. 17. syyskuuta Marxin palattua Lontooseen he käsittelivät luonnoksen yhdessä ja muokkasivat sen lopulliseen muotoon.
- ²² Kysymyksessä on »*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*» (Yhteiskuntatieteen ja sosiaalipolitiikan vuosikirja), puoluekannaltaan sosiaalireformistinen aikakauslehti, jota julkaisi K. Höchberg (salanimellä Ludwig Richter) vuosina 1879—1881 Zürichissä; kaikkiaan ilmestyi lehden kolme numeroa.

- ²³ »*Laternen*» (Lyhty), sosiaalidemokraattinen satiirinen viikkokauslehti; arvosteli Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen sisällä ollutta opportunistista suuntausta, joka liittyi poikkeuslakiin sosialisteja vastaan. Aikakauslehti ilmestyi 15. joulukuuta 1878 — 28. kesäkuuta 1879 Brysselissä Hirschin toimittamana.
- ²⁴ »*Freiheit*» (Vapaus), suuntaukseltaan anarkistinen J. Mostin Lontoossa perustama saksalainen viikkolehti; Marx ja Engels arvostelivat useaan otteeseen Mostia ja hänen toimittamaansa sanomalehteä anarkistisista kirjoituksista. Myöhemmin lehteä julkaistiin Belgiassa (1882) ja USA:ssa (1882—1910).
- ²⁵ »*Vorwärts*» (Eteenpäin), Saksan sosialistisen työväenpuolueen päääänenkannattaja, jota julkaistiin Leipzigissä 1. lokakuuta 1876 — 27. lokakuuta 1878. Lehti lakkautettiin sosialistilain säätämisen yhteydessä.
- ²⁶ *Poikkeuslaki sosialisteja vastaan* saatettiin voimaan Saksassa 21. lokakuuta 1878. Lailla kiellettiin kaikki sosiaalidemokraattisen puolueen järjestöt, työläisten joukkojärjestöt ja työväen lehdistö; sen nojalla takavarikoitiin sosialistista kirjallisuutta ja sosiaalidemokraatteihin kohdistettiin rankaisutoimenpiteitä ja heitä karkotettiin. Laki kumottiin 1. lokakuuta 1890 työväen joukkoliikkeen painostuksesta.
- ²⁷ Kysymyksessä on Höchbergin, Bernsteinin ja Schrammin kirjoittama artikkeli, joka julkaistiin aikakauslehdessä »*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*». Jahrg. I, Erste Hefte, Zürich 1879, S. 75—96.
- ²⁸ Tarkoitetaan *Saksan yleistä työväenyhdistystä*, joka oli Saksan työväen poliittinen järjestö. Se perustettiin työväenjaostojen edustajakokouksessa Leipzigissä 1863; Lassalle otti aktiivisesti osaa yhdistyksen perustamistoimintaan. Sinänsä työväenyhdistyksen perustamisella oli myönteinen merkitys työväenliikkeelle, mutta yhdistyksen presidentiksi valittu Lassalle johdatti sen opportunistiselle tielle.
- ²⁹ Tarkoitetaan barrikaditaisteluja Berliinissä 18. maaliskuuta, jotka panivat alulle vuosien 1848—1849 vallankumouksen Saksassa.
- ³⁰ »*Die Zukunft*» (Tulevaisuus), suuntaukseltaan sosiaalireformistinen aikakauslehti, ilmestyi lokakuusta 1877 marraskuuhun 1878 Berliinissä. Sitä julkaisi Höchberg. Marx ja Engels arvostelivat jyrkästi lehden pyrkimystä kääntää puolue reformistien tielle.
»*Die Neue Gesellschaft*» (Uusi yhteiskunta), sosiaalireformistinen aikakauslehti, ilmestyi Zürichissä 1877—1880.
- ³¹ *Gothan edustajakokouksessa 22.—27. toukokuuta 1875* yhdistyivät Saksan työväenliikkeen kaksi suuntausta: Bebelin ja Liebknechtin johtama Sosiaalidemokraattinen työväenpuolue (eisenachilaiset) ja Lassallen 1863 perustama Saksan yleinen työ-

väenliitto. Yhdistyneen puolueen nimeksi tuli Saksan sosialistinen työväenpuolue. Tällä keinoin saatiin voitetuksi Saksan työväenliikkeessä vallinnut hajaannus. Marx ja Engels arvostelivat edustajakokoukselle esitettyä yhdistyneen puolueen ohjelmaluonnosta teoksessa Gothan ohjelman arvostelua.

- ³² *Bimetallismi*, rahajärjestelmä jonka mukaan rahana käytetään samanaikaisesti kahta valuuttametallia, kultaa ja hopeaa.
- ³³ *Markki*, muinaisgermaaninen yhteisö. Tällä nimellä Engels julkaisi liitteen teoksen Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi ensimmäiseen saksankieliseen painokseen. Liitteeseen sisältyi katsaus saksalaisen talonpoijiston muinaisajan historiaan. Kyseistä liitettä ei otettu tähän laitokseen.
- ³⁴ Engels tarkoittaa M. M. Kovalevskin teoksia *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété* (Perheen ja omaisuuden alkuperä lyhyesti esitettynä), joka julkaistiin Tukholmassa 1890, ja «Первобытное право, выпуск I, Род» (Alkukantainen oikeus, I vihko, Suku), Moskova 1886.
- ³⁵ *Nominalistit* edustivat keskiajan filosofista suuntausta, jonka mukaan yleiset sukukäsitteet ovat inhimillisen ajattelun ja kielen synnyttämiä nimiä, jotka sopivat vain reaalisesti olemassaolevien yksityisten olioiden merkitsemiseen. Päinvastoin kuin keskiaikaiset realistit, nominalistit kiistivät sen, että käsitteet ovat olioiden esikuvia ja luovia alkulähteitä. Näin ollen he tunnustivat esineen ensisijaisuuden ja käsitteen toissijaisuuden. Tässä mielessä nominalismi oli ensimmäinen materialismin ilmaus keskiajalla.
- ³⁶ *Homoiomeriat* ovat loputtomasti jaollisia laadullisesti määräytyneitä materiahiukkasia. Anaksagoraan mukaan homoiomeriat ovat kaiken olevaisen alkuperustana ja niiden yhdistelmistä johtuu olioiden moninaisuus.
- ³⁷ *Teistinen*, *teismille* ominainen; teismi on uskonnollis-filosofinen oppi, joka tähdentää jumaluuden persoonallisuutta, maailman-kaikkeuden luojan olemassaoloa.
- ³⁸ *Detsmi*, uskonnollis-filosofinen oppi, joka tunnustaa jumalan maailman persoonattomaksi järjelliseksi alkuperusteeksi, mutta kiistää jumalan puuttumisen luonnon ja yhteiskunnan elämään.
- ³⁹ Tarkoitetaan ensimmäistä yleismaailmallista kauppa- ja teollisuusnäyttelyä Lontoossa touko—lokakuussa 1851.
- ⁴⁰ »*Pelastusarmeija*», taantumuksellinen uskonnollis-filantrooppinen järjestö, joka perustettiin Englannissa 1865 ja joka järjestettiin uudelleen sotilaallisesti vuonna 1880 (tästä johtuu nimi-kin). Järjestö sai porvaristolta tuntuvaa tukea ja sen turvin perusti useihin maihin hyväntekeväisyyslaitoksia vieroittaakseen työtätekevien joukot taistelusta riistäjiä vastaan.

- ⁴¹ »Mainioksi vallankumoukseksi» nimitetään englantilaisessa porvarillisessa historiankirjoituksessa vuoden 1688 vallankaappausta, jolloin Englannin valtaistuimelta syöstiin Stuartien hallitsijasuku ja pystytettiin Vilhelm Oranialaisen johtama perustuslaillinen monarkia (1689), joka pohjautui maaylimystön ja suurporvariston väliseen kompromissiin.
- ⁴² *Ruusujen sota* (1455—1485), kahden englantilaisen ylimyssuvun — Yorkin, jonka vaakunassa oli valkoinen ruusu, ja Lancasterin, jonka vaakunassa oli punainen ruusu — välinen sota valtaistuimesta. Yorkia tuki taloudellisesti kehittyneemmän etelän suurfeodaalierrojen osa sekä ritaristo ja porvaristo. Lancasteria tuki pohjoisten kreivikuntien maaylimystö. Molemmat suvut tuhoutuivat melkein kokonaan sodassa, joka päättyi Englannissa itsevaltiuden pystyttäneen Tudor-suvun valtaanousuun.
- ⁴³ *Kartesiolainen filosofia*, ranskalaisen 1600-luvun filosofin Descartesin (lat. Cartesius) filosofiasta vaikutteita saanut oppisuunta, jossa tehtiin materialistisia johtopäätöksiä Descartesin filosofiasta.
- ⁴⁴ *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* ilmestyi Ranskassa vuosina 1751—1780. Encyclopédiien päätoimittajana oli Diderot. Miltei kaikki Ranskan valistusajan suuret ajattelijat olivat mukana Encyclopédien julkaisemisessa. Encyclopédiella oli valtava rooli ideologisessa taistelussa feodalismia, itsevaltiutta ja klerikalismia vastaan sekä Ranskan suuren vallankumouksen aatteellisessa valmistamisessa. Se oli myös ensimmäinen 1700-luvun edistyksellisen ajatuksen tieteelliset saavutukset yhdistävä kokoelma.
- ⁴⁵ *Ihmisoikeuksien julistuksen* hyväksyi perustuslakia säättävä kansalliskokous 1789. Siinä esitettiin uuden porvarillisen järjestelmän valtiolliset periaatteet. Julistus liitettiin Ranskan vuoden 1791 perustuslakiin; siihen pohjautui jakobiinien vuoden 1793 Ihmisoikeuksien julistus, joka edelsi Kansalliskonventin 1793 hyväksymää ensimmäistä Ranskan tasavallan perustuslakia.
- ⁴⁶ *Code civil* (siviililaki) hyväksyttiin Napoleon I:n aikana vuonna 1804 ja tunnettiin nimellä Code Napoleon. Tässä ja edelleen Engels tarkoittaa *Code civilillä* koko porvarillisen oikeuden järjestelmää, jota edusti Napoleon I:n aikana 1804—1810 hyväksytty viisiosainen oikeussäännösten kokoelma (siviililaki, siviiliprosessi, kauppaoikeus, rikoslaki ja rikosprosessi). Nämä oikeussäännökset saatettiin voimaan Napoleonin Ranskan valtaamalla Länsi- ja Lounais-Saksan alueilla ja ne olivat voimassa Reinin maakunnassa senkin jälkeen, kun se liitettiin Preusssiin 1815.
- ⁴⁷ Puhe on *äänioikeusuudistuksesta*, jota koskevan lain Englannin alahuone hyväksyi 1831 ja ylähuone vahvisti lopullisesti kesäkuussa 1832. Uudistus antoi teollisuusporvariston edus-

- tajille mahdollisuuden päästä parlamenttiin. Liberaali porvaristo petti proletariaatin ja pikkuporvariston, jotka olivat olleet päävoimana taistelussa uudistuksen puolesta, mutta jääneet vaille äänioikeutta.
- ⁴⁸ Tarkoitetaan Englannin parlamentin kesäkuussa 1846 hyväksymää lakia *viljalakien* kumoamisesta. Niin sanotut viljalait joiden tarkoituksena oli ulkomaisen viljan tuonnin rajoittaminen tai kieltö, oli saatettu voimaan Englannin suurmaanomistajien etuja silmällä pitäen. Vuoden 1846 lain hyväksyminen merkitsi voittoa teollisuusporvaristolle, joka kauppavapauden tunnuksin oli taistellut viljalakeja vastaan.
- ⁴⁹ Vuonna 1824 Englannin parlamentti joutui työväen joukkoliikkeen painostuksesta hyväksymään asetuksen, joka kumosi työväenyhdistysten (trade unionien) kiellon.
- ⁵⁰ *Kansankartta*, asiakirja, joka sisälsi chartistien vaatimukset, julkaistiin 8. toukokuuta 1838 parlamentille esitettävänä lakiehdotuksena; siihen sisältyi kuusi vaatimusta: yleinen äänioikeus (21 vuotta täyttäneille miehille), parlamenttivaalien järjestäminen joka vuosi, salainen äänestys, vaaliipiirien yhtäläistäminen, ehdokkaiden varallisuusrajoituksen poistaminen ja palkkion maksaminen parlamentin jäsenille. Parlamentti hylkäsi vuosina 1839 ja 1842 chartistien anomukset kansankartan hyväksymisestä. Vuosina 1847—1848 chartistit aloittivat jälleen joukkomittaisen kampanjan kansankartan hyväksymisen puolesta.
- ⁵¹ *Viljalakeja vastustava liitto* (Anti-Corn-Law-League), englantilaisen teollisuusporvariston järjestö, jonka perustivat 1838 manchesterilaiset tehtailijat Cobden ja Bright. Esittäessään täydellisen kauppavapauden vaatimuksen liitto pyrki viljalakien lakkauttamiseen alentaakseen työläisten palkkoja ja horjuttaakseen maaylimystön taloudellista ja poliittista asemaa. Viljalakien kumoamisen jälkeen (1846) liitto lakkautti toimintansa.
- ⁵² Chartistien 10. päiväksi huhtikuuta 1848 Lontoossa suunnittelema joukkomielenosoitus, jonka tarkoituksena oli esittää parlamentille joukkoanomus kansankartan hyväksymisestä, epäonnistui sen järjestäjien epäroinnin ja horjunnan vuoksi. Taantumusvoimat käyttivät hyväkseen mielenosoituksen epäonnistumista aloittaakseen hyökkäyksen työläisiä ja rankaisutoimet chartisteja vastaan.
- ⁵³ Tarkoitetaan vuosien 1848—1849 vallankumouksen tukahduttamista Italiassa, Unkarissa ja Etelä-Saksassa sekä Louis Bonaparten 2. joulukuuta 1851 suorittamaa vallankaappausta, joka pani alulle bonapartistisen toisen keisarikunnan.
- ⁵⁴ *Veli Jonathan*, englantilaisten pohjoisamerikkalaisista käyttämä ironinen nimitys Englannin pohjoisamerikkalaisten siirtokuntien riippumattomuutensa puolesta käymän sodan aikana (1775—1783).

Revivalismi, Englannissa 1700-luvun alkupuoliskolla syntynyt ja Pohjois-Amerikkaan levinnyt protestanttinen virtaus; sen kannattajat yrittivät uskonnollisten saarnojen avulla ja perustamalla uusia uskonnollisia seuroja lujittaa ja levittää kristinuskon vaikutusta.

- ⁵⁵ Ranskan toinen keisarikunta pysyi pystyssä vuosina 1852—1870 ja kolmas tasavalta vuosina 1870—1940.
- ⁵⁶ Työväen joukkoliikkeen painostuksesta Englannissa toteutettiin vuonna 1867 toinen parlamentti uudistus. Uudistuksen tuloksena valitsijoiden määrä Englannissa lisääntyi yli kaksinkertaisesti; äänioikeuden sai myös tietty osa ammattitaitoisista työläisistä.
- ⁵⁷ *Whigit ja toryt*, Englannin poliittisia puolueita, jotka perustettiin 1670- ja 1680-luvulla. Whig-puolue ajoi linnaussipiirien, kauppaporvariston sekä porvaristuneen ylimystön etuja. Whig-puolueen pohjalla perustettiin liberaalinen puolue. Tory-puolue edusti suurmaanomistajia ja korkeimpaa papistoa; sen pohjalla perustettiin konservatiivinen puolue.
- ⁵⁸ *Katederisosialismi*, porvarillisen ideologian suuntauksia 1870- ja 1890-luvulla. Sen kannattajat, lähinnä Saksan yliopistojen professorit propagoivat yliopistojen oppituleista (saksaksi *Katheder*) sosialismin nimellä porvarillista reformismia. Katederisosialismin edustajat (A. Wagner, L. Brentano, W. Sombart ym.) väittivät, että valtio on luokkien yläpuolella oleva instituutio, joka pystyy sovittamaan vihamieliset luokat ja saattamaan vähitellen voimaan »sosialismin» kajoamatta kapitalistien etuihin. Heidän ohjelmansa rajoittui työläisten sairaus- ja tapaturmavakuutuksen järjestämiseen ja joidenkin toimenpiteiden toteuttamiseen tehdaslainsäädännön alalla. Katederisosialistien mielestä hyvin järjestetyt ammattiliitot tekevät tarpeettomaksi työväenluokan poliittisen taistelun ja poliittisen puolueen. Katederisosialismi oli revisionismin aatteellisia lähteitä.
- ⁵⁹ *Rituaalismi* (tunnetaan enemmän puseylaisuuden nimellä), anglikaanisen kirkon suuntauksia, syntynyt 1830-luvulla; sen kannattajat vaativat palauttamista katolisten jumalanpalvelusmenojen ja eräiden katolilaisuuden dogmien anglikaaniseen kirkkoon.
- ⁶⁰ Tämä johtopäätös vain samanaikaisesti tapahtuvan proletaarisen vallankumouksen voiton mahdollisuudesta edistyneissä kapitalistisissa maissa ja siis vallankumouksen voiton mahdottomuudesta yhdessä maassa piti paikkansa esimonopolistisen kapitalismin kaudella. Uusissa historiallisissa oloissa, monopolistisen kapitalismin kaudella Lenin pitäen lähtökohtana löytämänsä kapitalismin taloudellisen ja poliittisen kehityksen epätasaisuuden lakia teki uuden johtopäätöksen sosialistisen vallankumouksen voiton mahdollisuudesta aluksi muutamissa ja jopa yhdessä erillisessä maassa ja vallankumouksen

- samanaikaisen voiton mahdottomuudesta kaikissa maissa tai suurimmassa osassa maita. Tämän johtopäätöksen Lenin muotoili ensi kerran artikkelissaan Euroopan Yhdysvallat -tunnuksesta.
- ⁶¹ *Udestikastajat*, anabaptistit eli aikuisten kastamista vaatinut uskonnollinen liike.
- ⁶² Engels tarkoittaa »*todellisia levellereitä*» (tasoittajia) eli »digge-reitä» (kaivajia), Englannin 1600-luvun porvarillisen vallankumouksen aikaisia aäri vasemmistolaisen suunnan edustajia, jotka ajoivat maaseutu- ja kaupunkiköyhälistön etuja. He vaativat maan yksityisomistuksen lakkauttamista, levittivät alkeellisen tasanjakokommunismien aatteita ja koettivat toteuttaa niitä käytännössä muokkaamalla yhteisvoimin yhteisö-maita.
- ⁶³ Engels tarkoittaa lähinnä utopistisen kommunismin edustajien teoksia, nimittäin Thomas Moren teosta *De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia* ja Tommaso Campanellan teosta *Civitatis solis poetica*.
- ⁶⁴ *Hirmuvalta*, jakobiinien vallankumouksellisen-demokraattisen diktatuurin aikaa (kesäkuu 1793 — heinäkuu 1794).
- ⁶⁵ *Direktorio* (sen muodosti viisi direktoria, joista yksi oli erovuorossa vuosittain), Ranskan ylimmän toimeenpanovallan elin vuosina 1795—1799; harjoitti terroria demokraattisia voimia vastaan ja puolusti suurporvariston etuja.
- ⁶⁶ Kysymyksessä on Ranskan 1700-luvun lopun porvarillisen vallankumouksen tunnus: »Vapaus. Veljeys. Tasa-arvoisuus».
- ⁶⁷ *New Lanark*, kehräämö lähellä skotlantilaista Lanarkin kaupunkia, perustettu 1784, siihen liittyi pieni asutusyhdyskunta.
- ⁶⁸ *Sata päivää*, Napoleon I:n lyhyeksi ajaksi palautetun keisarikunnan olemassaoloaika, joka alkoi hänen paluustaan Elban saarelta Pariisiin 20. maaliskuuta 1815 ja jatkui saman vuoden kesäkuun 22. päivään, jolloin hän luopui toistamiseen valtaistuimesta.
- ⁶⁹ Waterlooossa (Belgia) 18. kesäkuuta 1815 Wellingtonin johtamat englantilaiset ja hollantilaiset joukot ja Blücherin johtama preussilainen armeija murskasivat Napoleon I:n armeijan.
- ⁷⁰ Lokakuussa 1833 Lontoossa pidettiin osuuskuntien ja ammattiyhdistysten edustajakokous, jonka puheenjohtajana oli Owen ja jossa perustettiin virallisesti Ison-Britannian ja Irlannin suuri kansallinen yhdistetty tuotantoalojen liitto (Grand national consolidates Trades' Union). Elokuussa 1834 liitto hajosi porvarillisen yhteiskunnan ja valtion voimakkaan vastarinnan vaikutuksesta.
- ⁷¹ Proudhon yritti perustaa vaihtopankin vuosien 1848—1849 vallankumouksen aikana. Hän perusti 31. tammikuuta 1849 Pariisissa Banque du peuple (Kansainpankin). Parin kuukauden

- jälkeen se kärsi vararikon ennen kuin oli ehtinyt aloittaa toimintaansa. Huhtikuun alussa pankki suljettiin.
- 72 Tarkoitetaan kolmannelta vuosisadalta ennen ajanlaskumme alkua seitsemännelle vuosisadalle jälkeen meidän ajanlaskumme alun jatkunutta aikakautta, joka on saanut nimensä egyptiläisen Alexandrian kaupungin mukaan; tuohon aikaan kaupunki oli kansainvälisen kauppakaupungin suurimpia keskuksia. Aleksandrialaisella kaudella kehittyivät huomattavasti monet tieteet, mm. matematiikka ja mekaniikka (Eukleides ja Arkhimedes), maantiede, tähtitiede, anatomia ja fysiologia.
- 73 *Suuret maantieteelliset löydöt*, 1400- ja 1500-luvulla tehdyt löydöt, joihin kuuluivat Kuuba, Haiti, Bahamaasaaret, Pohjois-Amerikan mantere, Afrikan eteläisen kärjen kautta Intiaan kulkeva meritie ja viimein Etelä-Amerikan mantere, saivat aikaan merikaupan myrskyisän kehityksen ja siirtomaarikkauskien valtavan virtauksen Eurooppaan.
- 74 *Seehandlung* (Merikauppa), Preussissa 1772 perustettu kauppa- ja luottoyhtiö. Se sai valtiolta huomattavia etuoikeuksia ja myönsi hallitukselle suuria lainoja.
- 75 Kyseinen kirje on Marxin ensimmäinen hahmotelma vastaukseksi V. I. Zasulitšin 16. helmikuuta 1881 päiväytyyn kirjeeseen. Zasulitš kertoi kirjeessään Marxille Pääoman roolista venäläisten sosialistien kiistoissa kapitalismin kohtaloista Venäjällä ja pyysi tovereidensa, »vallankumouksellisten sosialistien», nimissä Marxia esittämään mielipiteensä tästä asiasta ja mm. yhteisöä koskevasta kysymyksestä. Tämän kirjeen (ja Pietarista saapuneen samanlaisen pyynnön sisältäneen »Narodnaja Voljan» toimeenpanevan komitean kirjeen) saapumishetkellä Marx työskenteli Pääoman kolmannen osan parissa. Hän uhrasi paljon voimia tutkiessaan Venäjän yhteiskuntataloudellisia suhteita sekä venäläisen talonpoikaisyhteisön sisäistä rakennetta ja sen tilaa. Mainitut pyynnöt saatuaan hän jatkoi tutkimuksiaan tehdäkseen yleistäviä yhteenvetoja työssään käyttämiensä lähteiden perusteella ja päättyi siihen tulokseen, että ainoastaan Venäjän kansanvallankumous Länsi-Euroopan proletarisen vallankumouksen tukemana saattaisi poistaa venäläistä yhteisöä joka puolelta ahdistaneet »turmiolliset vaikutukset». Venäjän vallankumous loisi suotuisat edellytykset Länsi-Euroopan proletariaatin voitolle, ja tämä vuorostaan auttaisi Venäjää sivuuttamaan kapitalistisen kehitysvaiheen. Tämä Marxin ajatus erosi perin juurin narodnikkilaisesta haaveesta, että yhteisön avulla voitaisiin harpata suoraan sosialistiseen yhteiskuntajärjestelmään suurteollisuutta kehittämättä.
- 76 L. H. Morgan. *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization* (Muinainen yhteiskunta eli tutkimus inhimillisen edistyksen teistä villeydestä barbaarisuuden kautta sivistykseen). Lontoo 1877, s. 552.

- 77 H. S. Maine. Village-Communities in the East and West (Kyläyhteisöt Idässä ja Lännessä). Lontoo 1871.
- 78 Vuonna 321 eaa. samnilaiset (Keski-Apenniinien vuoristoalueella asuneet heimot) tuottivat tappion roomalaisille legioonille Caudiumin solissa lähellä muinaisroomalaista Caudiumin kaupunkia ja pakottivat roomalaiset kulkemaan ns. ikeen alitse, mitä pidettiin voitetun armeijan suurimpana häpeänä. Tästä on saanut alkunsa sanonta »löpäistä Caudiumin solat», ts. tulla äärimmäisen häväistyksi.
- 79 Tämä artikkeli on ensimmäinen sarjassa, jonka Engels kirjoitti vuoden 1881 touko—elokuussa »The Labour Standard» lehdelle. Engels avusti kyseistä sanomalehteä touko—elokuussa 1881. Artikkelit julkaistiin ilman allekirjoitusta; ne ilmestyivät säännöllisesti miltei joka viikko lehden pääkirjoituksina. Engelsin oli pakko luopua lehden avustamisesta lehden opportunistisen yleissuunnan vuoksi.
»The Labour Standard» (Työn lippu), englantilainen viikkolehti, ammattiliittojen äänenkannattaja, ilmestyi Lontoossa vuosina 1881—1885.
- 80 Nämä yhdistystenvastaiset lait kielsivät kaikenlaisten työväenjärjestöjen perustamisen ja toiminnan. Ne kylläkin kumottiin parlamentin päätöksellä 1824, mutta 1825 hyväksyttiin uusi yhdistyslaki eli laki työväenyhdistyksistä, joka rajoitti äärimmäisen ankarasti ammattiliittojen toimintaa. Niinpä tavallinen agitaatiokin työläisten yhdistykseen liittymisen ja lakkoihin osallistumisen puolesta katsottiin »pakotukseksi» ja »väkivallan käytöksi» ja niistä rangaistiin kuin kriminaalirikoksista.
- 81 *Lordikanslerinoikeus* eli oikeudenmukaisuuden oikeus, Englannin korkeimpia tuomioistuimia; vuoden 1873 oikeusuudistuksen jälkeen siitä tuli Korkeimman oikeuden osasto. Oikeus toimi lordikanslerin puheenjohtajana, sen toimivaltaan kuuluivat perintöä, sopimusveloituksia, osakeyhtiöitä yms. koskevat jutut. Erotukseksi muissa tuomioistuimissa hyväksytystä Englannin yleisestä oikeudesta kanslerinoikeudessa oikeudenkäynti toimitettiin ns. »oikeudenmukaisuuden oikeuden» pohjalla.
- 82 Kysymys on vuoden 1815 *Partisin rauhansopimuksesta*, jonka solmivat 20. marraskuuta 1815 toisaalta seitsemännen Ranskan vastaisen liittouman jäsenmaat ja toisaalta Ranska. Tuolla sopimuksella Bourbonit saatettiin toistamiseen valtaan »100 päivän» jälkeen.
- 83 Puhe on Irlannissa maita omistaneiden lordien tyytymättömyydestä; Gladstonen hallitus yritti rajoittaa jonkin verran näiden maanvuokraajiin kohdistamaa mielivaltaa irrottaakseen irlantilaiset talonpojat laajenevasta vallankumouksellisesta taistelusta. Vuoden 1881 maalaki rajoitti maanomistajien oikeutta karkottaa maanvuokraaja pois maapalstalta, mikäli vuokra

maksettiin sovittuun aikaan. vuokran suuruus määrättiin 15 vuodeksi. Vaikka vuoden 1881 laki antoi maanomistajille mahdollisuuden myydä maata edullisesti valtiolle ja kiinteä vuokramaksu pysyi varsin korkeana, Englannin maanomistajat vastustivat lain voimaansaattamista säilyttääkseen rajattoman herruutensa Irlannissa.

- ⁸⁴ Ks. selitystä 50.
- ⁸⁵ Puhe on Englannissa 1867 toteutetusta vaaliuudistuksesta. Ks. selitystä 56.
- ⁸⁶ *Manchesterin koulukunta*, teollisuusporvariston etuja heijastanut taloustieteellinen oppisuunta Englannissa. Tämän suunnan edustajat puolustivat kaupan vapautta ja valtion puuttumattomuutta talouselämään. Vapaakaupan kannattajien agitaatio-keskus oli Manchesterissa; liikkeen kärjessä olivat tekstiilitehtailijat Cobden ja Bright. 1840- ja 1850-luvulla vapaakaupan kannattajat muodostivat erityisen poliittisen ryhmittymän, joka myöhemmin liittyi Englannin liberaaliseen puolueeseen.
- ⁸⁷ Intiasta tuli vuonna 1858 suoraan Britannian kruunun alainen kun Itä-Intian komppania oli lakkautettu.
- ⁸⁸ Puhe on sodista, joita Englanti ja sen liittolaiset Euroopassa kävivät Ranskaa vastaan vuosina 1793—1815, 1700-luvun Ranskan porvarillisen vallankumouksen ja Napoleon I:n keisarikunnan aikana.
- ⁸⁹ Ks. selitystä 48.
- ⁹⁰ Vuoteen 1921 Irlanti oli Ison-Britannian siirtomaa.
- ⁹¹ Englannissa 1500-luvulta asti voimassa olleiden köyhälistölakien mukaan jokaisessa seurakunnassa perittiin erityinen vero köyhien hyväksi; ne seurakunnan asukkaat, jotka eivät voineet turvata omaa ja perheensä toimeentuloa, saivat avustusta köyhälistön apukassasta.
- ⁹² Tarkoitetaan Viljalakeja vastustavaa liittoa.
- ⁹³ Ks. selitystä 83.
- ⁹⁴ »*The Daily News*» (Päivän uutisia), englantilainen liberaali sanomalehti, teollisuusporvariston äänenkannattaja; ilmestyi tällä nimellä Lontoossa 1846—1930.
- ⁹⁵ Tarkoitetaan poikkeuslakia sosialisteja vastaan, jonka Bismarckin hallitus hyväksyi 1878.
- ⁹⁶ Maalain voimaanastuminen 1881 herätti Irlannin maanvuokraajien taholta vastustusta. Irlannin asiain ministeri Forster ryhtyi poikkeustoimiin ja lähetti sotajoukot häätämään vuokranmaksusta kieltäytyneitä vuokraajia.
- ⁹⁷ *Polkkeslakeia* (coercion bills) säädettiin Englannin parlamentissa useaan otteeseen 1800-luvun kuluessa Irlannin vallankumouksellisen ja kansallisen vapautusliikkeen tukahduttami-

seksi. Näiden lakien nojalla Irlannin alueella julistettiin piiritystä ja englantilaiset viranomaiset saivat poikkeusvaltuudet.

- ⁹⁸ Engels tarkoittaa sitä seikkaa, että irlantilainen poliitikko ja Englannin parlamentin jäsen John Dillon kärsi tuolloin vapausrangaistusta.
- ⁹⁹ *Irlannin kansallinen maaliiga*, 1879 perustettu joukkojärjestö. Maaliiga yhdisti irlantilaisen talonpojiston ja kaupunkiköyhälistön laajoja kerroksia, sitä tukivat myös Irlannin porvariston edistykselliset ainekset. Liigan agraarivaatimuksissa kuvastui Irlannin kansanjoukkojen protesti maanomistajien herruutta ja kansallista sortoa vastaan. Maaliigan johtajat noudattivat kuitenkin epäjohdonmukaista ja horjuvaa linjaa, jota porvarilliset nationalistit käyttivät hyväkseen johdattaakseen maaliigan taistelemaan Home Rulen, Britannian imperiumin puitteissa tapahtuvan Irlannin rajoitetun itsehallinnon, puolesta. Vuonna 1881 maaliiga kiellettiin, mutta tosiasiallisesti se jatkoi toimintaansa vuosikymmenen loppuun saakka.
- ¹⁰⁰ Ks. Th. Carlylen teoksia: *Past and Present* (Menneisyys ja nykyisyys). Lontoo 1843, s. 361—369 ja *Latter-Day Pamphlets. The Present Time* (Nykyajan pamfletteja, n:o 1. Nykyinen aika-kausi). Lontoo 1850, s. 42.
- ¹⁰¹ E. Engel. *Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung* (Höyryn vuosisata teknis-tilastollisessa valossa). 2. painos, Berliini 1881. Tekstissä esitetyt taulukot Engels laati niiden tilastotietojen perusteella, jotka löytyvät Engelsin kirjan sivuilta 178, 180, 182—184.
- ¹⁰² Puhe on äänioikeusuudistuksesta, jonka Englannin alahuone hyväksyi 1831 ja ylähuone vahvasti lopullisesti kesäkuussa 1832. Uudistus antoi teollisuusporvariston edustajille mahdollisuuden päästä parlamenttiin.
- ¹⁰³ »*Vorwärts!*» (Eteenpäin!), saksalainen sanomalehti, ilmestyi Pariisissa tammikuusta joulukuuhun 1844 kaksi kertaa viikossa.
- ¹⁰⁴ Ks. selitystä 6.
- ¹⁰⁵ Ks. selitystä 12.
- ¹⁰⁶ »*Der Sozialdemokrat*» (Sosiaalidemokraatti), Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattaja; päivälehti, ilmestyi sosialistilain voimassaolon kaudella, syyskuusta 1879 syyskuuhun 1888 Zürichissä ja lokakuusta 1888 27. päivään syyskuuta 1890 Lontoossa. Marx ja Engels, joka avusti lehteä, auttoivat lehden toimitusta noudattamaan proletaarista puolue-linjaa.
- ¹⁰⁷ Puhe on Slavia-liitosta, johon kuului slaavilaisista maista lähtöisin ollut Zürichissä asunut nuoriso.
- ¹⁰⁸ *New Yorkin keskustyöväenliitto*, vuonna 1882 syntynyt New Yorkin ammattiliittojen yhdistys, joka 1880-luvulla oli työ-

- väen joukkojärjestö ja yhdisti valkoihoisia ja neekereitä, amerikkalaisyntyisiä ja vierasmaalaisia työläisiä. Yhdistystä johtivat sosialistit, jotka olivat sitä mieltä, että proletariaatin luokkataistelun menestykselliseksi johtamiseksi on välttämätön työväenluokan sekä ammatillinen että poliittinen organisaatio.
- ¹⁰⁹ Engels osoittaa vuoden 1845, millä tarkoittaa omien ja Marxin katsomusten esiintuomista teoksessa Saksalainen ideologia (kirjoitettu 1845—1846).
- ¹¹⁰ Engels tarkoittaa kirjasta: J. Most. Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus »Das Kapital» von Karl Marx (Pääoma ja työ. Karl Marxin »Pääoman» poimintoluonteinen yleistajuinen esitys). Kirjanen ilmestyi Hemnizissä 1873.
- ¹¹¹ A. Loria. La rendita fondiaria e la sua elisione naturale (Maanorko ja sen luonnollinen häviäminen). Milano 1880.
- ¹¹² Tarkoitetaan kirjasta: A. Loria. La teoria del valore negli economisti italiani (Arvoteoria italialaisten taloustieteilijöiden näkemänä). Bologna 1882.
- ¹¹³ Kysymys on A. Lorian artikkelista Karl Marx, joka julkaistiin aikakauslehdessä »Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti... (Tieteen, kirjallisuuden ja taiteen uusi antologia), 2. sarja, 38. osa, 7. luku, Rooma 1883, s. 509—542.
»Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti», italialainen, suuntaukseltaan liberaalin kirjallis-taiteellinen ja publisistinen aikakauslehti, joka ilmestyi kerran kuukaudessa vuosina 1866—1878 Firenzessä ja kaksi kertaa kuukaudessa vuosina 1878—1943 Roomassa.
- ¹¹⁴ Ks. selitystä 8.
- ¹¹⁵ Tarkoitetaan Preussin hallituksen ministereitä, liberaalin porvariston johtajia Hansemannia, Camphausenian ym., jotka tulivat valtaan vuoden 1848 maaliskuun vallankumouksen jälkeen ja jotka noudattivat petoksellista politiikkaa pyrkien sovintoon taantumuksen kanssa.
- ¹¹⁶ *Frankfurtin kokous* oli Saksassa maaliskuun vallankumouksen jälkeen koolle kutsuttu kansalliskokous, joka aloitti istuntonsa 18. toukokuuta 1848 Frankfurt am Mainissa. Kansalliskokouksen päätehtävänä oli Saksan valtiollisen pirstoutuneisuuden voittaminen ja yleisvaltakunnallisen valtiosäännön laatiminen. Kokouksen liberaalin enemmistön pelkuruuden ja horjunnan ja vasemmistosiiven epäroinnin ja epäjohtonmukaisuuden vuoksi kansalliskokous ei rohjennut ottaa käsiinsä ylintä valtaa maassa eikä pystynyt asettumaan päättäväiselle kannalle Saksan vuosien 1848—1849 vallankumouksen peruskysymyksissä. Kansalliskokouksen oli pakko siirtävä 30. toukokuuta 1849 Stuttgartiin. 18. kesäkuuta 1849 se hajotettiin sotavoimin.
Berliinin kokous kutsuttiin koolle toukokuussa 1848 laatimaan perustuslakia »kuninkaan kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti». Hyväksymällä tämän sanamuodon toimintansa

perustaksi Berliinin kansalliskokous kieltäytyi kansan suvereniteetin periaatteesta; marraskuussa kansalliskokous siirrettiin kuninkaan määräyksestä Brandenburgiin. Preussin vallankaappauksen aikana joulukuussa 1848 kansalliskokous hajotettiin.

- 117 Bourgeartin kirja *Marat, l'Ami du Peuple* (Kansan ystävä Marat) ilmestyi Pariisissa 1865.

»*L'Ami du Peuple*» (Kansan ystävä), J. P. Maratin julkaisema sanomalehti, ilmestyi 12. syyskuuta 1789 — 14. heinäkuuta 1793; tämän nimisenä lehti ilmestyi 16. syyskuuta 1789 — 21. syyskuuta 1792; lehdessä oli allekirjoitus: Marat, l'Ami du Peuple.

- 118 24. helmikuuta 1848, Ludvig Filipin yksinvaltiuden kukistamispäivä Ranskassa.

Saatuaan tiedon helmikuun vallankumouksen voitosta Ranskassa Nikolai I antoi sotaministerille käskyn suorittaa Venäjällä osittainen mobilisaatio, minkä tarkoituksena oli valmistautuminen taisteluun Euroopan vallankumousta vastaan.

- 119 W. Wolffin artikkelisarja ilmestyi »*Neue Rheinische Zeitung*» 22. maaliskuuta — 25. huhtikuuta 1849.

- 120 Ks. toimituksen allekirjoittamaa artikkelia Kölnin työläisille sanomalehden »*Neue Rheinische Zeitung*» 301. n:o:ssa 19. toukokuuta 1849. Lehden viimeinen numero ilmestyi punaisella värillä painettuna.

- 121 Ks. selitystä 9.

- 122 Engels kirjoitti artikkelin *Kommunistien liiton historiaa*, johdannoksi Marxin pamfletin Paljastuksia Kölnin kommunistioikeudenkäynnistä kolmanteen painokseen. Artikkelijulkaisiin ensi kerran »*Sozialdemokrat*» lehden 46., 47. ja 48. numerossa 12., 19. ja 26. maaliskuuta 1885.

Poikkeuslain voimassaolovuosina Saksan työväenluokalle oli erittäin tärkeää perehtyä taantumusvuosien 1849—1852 vallankumouksellisen taistelun kokemukseen. Nimenomaan tämän vuoksi Engels piti tarpeellisena Marxin pamfletin julkaisemista uusintapainoksena.

- 123 Wermuth—Stieber. *Die Communisten — Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts*. Berlin, Erster Theil, 1853, Zweiter Theil, 1854. Kirjan ensimmäisen osan liitteessä, jossa esitettiin työväenliikkeen »historia» ohjeeksi poliiseille, julkaistiin eräät poliisilaitoksen käsiin joutuneet Kommunistien liiton asiakirjat. Toiseen osaan sisältyivät »mustat listat», joissa esitettiin työväen- ja demokraattiseen liikkeeseen osallistuneiden henkilöiden elämäkerralliset tiedot.

- 124 *Babouvism*, 1700-luvun lopulla toimineen ranskalaisen vallankumousmiehen Gracchus Babeufin ja hänen kannattajiensa perustama utopistisen tasanjakokommunismiin suuntaus.

- 125 *Société des Saisons* (Vuodenaikojen yhdistys), tasavaltalais-socialistinen salaliittolaisjärjestö, toimi Pariisissa vuosina 1837—1839 A. Blanquin ja A. Barbésin johdolla.
Vuoden 1839 toukokuun 12. päivän kapina Pariisissa oli Vuodenaikojen yhdistyksen valmistelema ja siinä esittivät pääosaa vallankumoukselliset työläiset; hallituksen joukot ja kansalliskaarti tukahduttivat kapinan, jolla ei ollut laajojen kansanjoukkojen tukea.
- 126 Kysymyksessä on saksalaisten demokraattien taantumusta vastaan käymän taistelun vaihe, jota sanottiin Frankfurтин attentiontautiksi; ryhmä radikaaliaineksia, pääasiassa ylioppilaita, yritti 3. huhtikuuta 1833 saada aikaan valtiokeikauksen hyökkäämällä Saksan keskuselintä, Frankfurt am Mainin liittopäiviä vastaan ja julistaa yleissaksalaisen tasavallan; sotaväki tukahdutti tämän huonosti valmistetun kansannousun.
- 127 Helmikuussa 1834 italialainen porvarillinen demokraatti Mazzini järjesti vuonna 1831 perustamansa Nuori Italia -yhdistyksen ja ulkomaisten vallankumouksellisten maanpakolaisten ryhmän retken Sveitsistä Savoijiin, joka kuului Sardinian kuningaskuntaan (Piemonte), nostattaakseen siellä kansankapinan Italian yhdistämiseksi ja riippumattoman porvarillisen Italian tasavallan perustamiseksi; piemontelaiset joukot murskasivat Savoijiin tunkeutuneen osaston.
- 128 »*Demagogeiksi*» Saksan taantumuspierit nimittivät vuodesta 1819 alkaen saksalaisen sivistyneistön joukosta ja ylioppilaiden voimisteluseuroista lähtöisin olevia oppositioliikkeen osanottajia, jotka Napoleonin aikaista Ranskaa vastaan käydyin sodan jälkeen esiintyivät saksalaisten valtioiden taantumuksellista järjestelmää vastaan ja järjestivät poliittisia mielenosoituksia vaatien Saksan yhdistämistä. »*Demagogit*» joutuivat saksalaisten viranomaisten vainon kohteeksi.
- 129 Tarkoitetaan Lontoon *Saksalaista työväen valistusyhdistystä*. Yhdistyksen perustivat 1840 K. Schapper, J. Moll ym. Oikeamielisten liiton toimihenkilöt. Marx ja Engels osallistuivat aktiivisesti sen toimintaan vuosina 1849—1850. Marx ja Engels ja useat heidän kannattajansa erosivat 17. syyskuuta 1850 yhdistyksestä, sillä sen enemmistö asettui Willichin ja Schapperin seikkailuhenkisen lahkolaisryhmän puolelle. Ensimmäisen Internationaalin perustamisen jälkeen 1864 yhdistyksestä tuli Lontoon Kansainvälisen työväenliiton saksalainen jaosto. Lontoon valitusyhdistys toimi vuoteen 1918, jolloin Englannin hallitus lakkautti sen.
- 130 Ks. selitystä 3.
- 131 Ks. selitystä 4.
- 132 Tarkoitetaan 24. helmikuuta 1848 Ranskassa tapahtunutta vallankumousta.

- ¹³³ »*The Northern Star*» (Pohjantähti), englantilainen viikkolehti, 1837 perustettu chartistien pää-äänenkannattaja; ilmestyi vuoteen 1852 asti, aluksi Leadsissa ja marraskuusta 1844 Lontoossa. Lehden perustaja ja toimittaja oli O'Connor, toimituskuntaan kuului myös G. Harney. Vuosina 1843—1850 lehdessä julkaistiin Engelsin artikkeleita.
- ¹³⁴ Syksyllä 1847 Brysselissä perustettuun *Demokraattiseen yhdistykseen* kuului proletaarisia vallankumousmiehiä, pääasiallisesti saksalaisia vallankumouksellisia maanpakolaisia ja edistyksellisiä porvarillisia ja pikkuporvarillisia demokraatteja. Marx ja Engels osallistuivat aktiivisesti yhdistyksen perustamiseen. Marx valittiin sen varapuheenjohtajaksi, puheenjohtajaksi valittiin belgialainen demokraatti L. Jottrand. Brysselin demokraattisesta yhdistyksestä tuli yksi kansainvälisen demokraattisen liikkeen keskuksista. Sen jälkeen kun Marx karkotettiin Brysselistä maaliskuun alussa 1848 ja belgialaiset viranomaiset kohdistivat rankaisutoimenpiteet yhdistyksen vallankumouksellisimpia jäseniä vastaan, yhdistyksen toiminta suppeni ja muuttui paikallisuonteiseksi ja vuonna 1849 se raukesi itse asiassa kokonaan.
- ¹³⁵ »*La Réforme*» (Reformi), ranskalainen päivälehti, pikkuporvarillisten tasavaltalaisten demokraattien ja pikkuporvarillisten sosialistien äänenkannattaja; ilmestyi Pariisissa 1843—1850. Lokakuusta 1847 tammikuuhun 1848 Engels julkaisi lehdessä artikkeleitaan.
- ¹³⁶ Tarkoitetaan viikkolehteä »*Der Volks-Tribun*» (Kansan tribuuni), joka ilmestyi New Yorkissa 5. tammikuuta — 31. joulukuuta 1846.
- ¹³⁷ Marx ja Engels kirjoittivat *Kommunistisen puolueen vaatimukset Saksassa* maaliskuun 21. ja 29. päivän välisenä aikana 1848 Pariisissa. Vaatimukset olivat Kommunistien liiton poliittisena toimintaohjelmana alkaneessa Saksan vallankumouksessa. Niitä jaettiin lentolehtisinä kotimaahan palaaville Kommunistien liiton jäsenille ohjelmalliseksi asiakirjaksi. Vallankumouksen kulussa Marx ja Engels ja heidän kannattajansa propagoivat tätä ohjelmallista asiakirjaa kansanjoukkojen keskuudessa.
- ¹³⁸ Tarkoitetaan Kommunistien liiton aloitteesta 8.—9. maaliskuuta 1848 Pariisissa perustettua *saksalaista työläisklubia*. Klubin tarkoituksena oli yhdistää Pariisissa maanpaossa olleet saksalaiset työläiset ja selittää heille proletariaatin taktiikkaa porvarillis-demokraattisessa vallankumouksessa.
- ¹³⁹ Marxin teoksen *Paljastuksia Kölnin kommunistioikeudenkäynnistä* vuoden 1835 painokseen, jonka esipuheeksi kyseinen artikkeli oli tarkoitettu, Engels sijoitti muutamia liitteitä, mm. Keskuskomitean maalisi- ja kesäkuussa 1850 Kommunistien liitolle kirjoittamat vetoamukset.

- ¹⁴⁰ Ks. selitystä 10.
- ¹⁴¹ Marx ja Engels nimittävät ironisesti *Sonderbundiksi* (Erikoisliitoksi) Sveitsin 1840-luvun taantumuksellisten katolisten kantonien separatiivisen liittoutuman mukaan Willichin ja Schapperin seikkailuhenkistä lahkolaisryhmää joka eristäytyi Kommunistien liitossa syyskuussa 1850 tapahtuneen jakautumisen jälkeen itsenäiseksi, oman keskuskomiteansa omaavaksi järjestöksi. Toiminnallaan ryhmä auttoi Preussin poliisia paljastamaan Kommunistien liiton salaisia jaostoja Saksassa ja antoi poliisille aihetta tekaista oikeusjuttu Kommunistien liiton huomattavia toimihenkilöitä vastaan Kölnissä vuonna 1852.
- ¹⁴² Engels kirjoitti teoksensa *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä* kahdessa kuukaudessa, maaliskuun lopulta toukokuun loppuun mennessä 1884. Selvitellessään Marxin käsikirjoituksia Engels löysi Marxin vuosina 1880—1881 tekemät seikkaperäiset muistiinpanot edistysmielisen amerikkalaisen tiedemiehen L. H. Morganin kirjasta *Ancient Society* (Muinaisen yhteiskunta). Ne sisälsivät paljon Marxin arvostelevia huomautuksia ja hänen omia ajatuksiaan sekä muista lähteistä otettuja lisäyksiä. Tutustuttuaan noihin muistiinpanoihin ja vakuututtuaan siitä, että Morganin kirja osoittaa paikkansa-pitäviksi Marxin ja hänen itsensä kehrittelemän materialistisen historiankäsitteen ja alkukantaista yhteiskuntaa koskevat näkemykset, Engels katsoi tarpeelliseksi kirjoittaa erikoisteoksen käyttämällä siinä laajalti hyväksi Marxin huomautuksia sekä eräitä Morganin kirjassa esitettyjä johtopäätöksiä ja tosiasia-aineistoa. Engels piti sitä tavallaan Marxin »testamentin toimeenpanon». Kirjaansa valmistellessaan Engels käytti lisäksi suuren määrän erilaista Kreikan ja Rooman, muinaisen Irlannin, muinaisten germaanien jne. historiaa koskevaa omaa tutkimusaineistoaan.
- Kartutettuaan aineistoa alkukantaisen yhteiskunnan historiasta Engels ryhtyi vuonna 1890 valmistelemaan kirjansa uutta, neljättä painosta, joka ilmestyi Stuttgartissa 1891. Työn kulussa hän tutki kaiken uusimman kirjallisuuden, mm. venäläisen tiedemiehen M. M. Kovalevskin teokset ja teki alkuperäiseen tekstiin paljon muutoksia ja korjauksia sekä merkittäviä lisäyksiä, varsinkin perhettä koskevaan lukuun.
- ¹⁴³ Kyseinen kirjoitus on alkulause, jonka Engels kirjoitti teoksensa *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä* neljänteen painokseen. Ennen kirjan ilmestymistä alkulause julkaisiin 1891 »Die Neue Zeit» aikakauslehden 41. numerossa otsikolla *Alkukantaisen perheen historiasta* (Bachofen, McLennan. Morgan).
- ¹⁴⁴ »*Contemporarul*» (Aikalainen), romanialainen, suuntaukseltaan sosialistinen aikakauslehti, ilmestyi Jassyssa vuosina 1881—1890.

- 145 *Magarit*, heimo, nykyään kansallinen ryhmä, joka asuu Nepalin läntisillä alueilla.
- 146 Engels teki elo—syyskuussa 1888 matkan Amerikan Yhdysvaltoihin ja Kanadaan.
- 147 *Pueblo*-intiaanit, Uuden-Meksikon alueella (nykyään USA:n lounaisosa ja Pohjois-Meksiko) asuneiden sekä historiallisen ja kulttuurillisen yhteisyyden perusteella yhdistettyjen Pohjois-Amerikan intiaaniheimojen ryhmän nimitys. Tuon nimityksen, joka on peräisin espanjalaisesta sanasta pueblo (kansa, asutus, yhteisö), antoivat espanjalaiset valloittajat. Nimitys johtuu intiaanien erikoistyyppisistä asutuksista, suurista, noin 5- tai 6-kerroksisista linnoituksen kaltaisista yhteisöjen rakennuksista, joissa saattoi asua peräti tuhat ihmistä. Pueblo-nimitystä käytettiin myös noiden heimojen asutuksista.
- 148 Tämä Marxin kirje ei ole säilynyt. Engels mainitsee siitä Kautskylle 11. huhtikuuta 1884 lähettämässään kirjeessä.
- 149 Kysymyksessä on Wagnerin Nibelungin sormus -tetralogian teksti, jonka säveltäjä on kirjoittanut itse skandinavialaiseepoksen Eddan ja saksalaisen eepoksen Nibelungeinlaulun perusteella.
- 150 *Edda ja Ögisdrecca*, Skandinavian kansojen mytologisten ja sankarillisten tarujen ja laulujen kokoelma.
- 151 *Asit ja vanit* ovat kaksi jumalaryhmää skandinavialaisessa tarustossa.
Ynglinga-saaga, ensimmäinen saaga keskiajan islantilaisen runoilijan ja historiantutkijan Snorre Sturlasonin norjalaisia kuninkaita (muinaisajoista 1100-luvulle asti) kuvaavasta kirjasta.
- 152 Tarkoitetaan *avioluokkia* eli -jaostoja, erityisiä ryhmiä, joiksi jakautui enemmistö australialaisista heimoista. Kuhunkin ryhmään kuuluvilla miehillä oli oikeus mennä naimisiin vain määrätyn ryhmän naisten kanssa; kussakin heimossa oli 4—8 sellaista ryhmää.
- 153 *Saturnalia*t, muinaisessa Roomassa joka vuonna Saturnus jumalan kunniaksi pidetyt juhlallisuudet peltotöiden päättämisen jälkeen. Saturnalia-päivinä vallitsivat vapaat sukupuolisuhteet. »Saturnalia» sanasta on tullut hillittömien pitojen ja orgioiden yleisnimi.
- 154 Ks. L. H. Morgan. *Ancient Society*. Lontoo 1877, s. 465—466.
- 155 Ks. samaa, s. 470.
- 156 Kysymyksessä on M. M. Kovalevskin teos »Первобытное право, выпуск I, Род», (Alkukantainen oikeus, I vihko. Suku), Moskova 1886. Teoksessaan Kovalevski viittaa Oršanskin vuonna 1875 ja Jefimenkon vuonna 1878 esittämiin tietoihin perheyhteisöstä Venäjällä.

- ¹⁵⁷ *Jaroslavin »Pravdaksi»* sanotaan muinais-Venäjän lakikokoelman »Russkaja Pravdan» vanhimman laitoksen ensimmäistä osaa. Lakikokoelma on laadittu 1000—1100-luvulla senaikaisen tapaoikeuden perusteella ja se kuvastaa silloisia taloudellisia ja sosiaalisia suhteita.
Dalmatialaiset lait, Policassa (osa Dalmatiaa) 1400—1600-luvulla voimassa olleiden lakien kokoelma, tunnetaan Polican statuuttien nimellä.
- ¹⁵⁸ *Calpullis*, Meksikon intiaanien perheyhteisöjä espanjalaisten suorittaman Meksikon valtaamisen aikoina. Jokainen perheyhteisö (calpulli), jonka jäsenet olivat samaa alkuperää, omisti yhteisen maapalstan, jota ei voitu luovuttaa pois eikä jakaa perillisten kesken.
- ¹⁵⁹ »*Das Ausland*» (Ulkomaat), maantieteen, kansatieteen ja luonnontieteen kysymyksiä käsittelevä saksalainen aikakauslehti, ilmestyi vuosina 1828—1893.
- ¹⁶⁰ Puhe on Napoleon I:n siviililain 230. pykälästä.
- ¹⁶¹ *Spartalaiset*, muinaisen Spartan täysarvoiset kansalaiset.
Helootit, muinaisen Spartan oikeudettomat maahan kiinnitetyt asukkaat, joilla oli kannettavanaan määrättyjä rasituksia spartalaiden maanomistajien hyväksi.
- ¹⁶² Aristofanes. Naiset Thesmoforia-juhlassa.
- ¹⁶³ *Hieroduulit*, temppeliorjia ja -orjattaria muinaisessa Kreikassa ja Kreikan siirtokunnissa. Naishieroduulit harjoittivat monin paikoin, varsinkin Etu-Aasian ja Korintin kaupungeissa, temppeliprostituutiota.
- ¹⁶⁴ *Gudrun*, keskiajalta, 1200-luvulta peräisin oleva saksalainen eepinen runoelma.
- ¹⁶⁵ Tarkoitetaan espanjalaisten conquistadorien vuosina 1519—1521 suorittamaa Meksikon valloitusta.
- ¹⁶⁶ L. H. Morgan. *Ancient Society*, Lontoo 1877, s. 115.
- ¹⁶⁷ »*Puolueeton kansakunta*», näin 1600-luvulla nimitettiin eräiden Erie-järven pohjoisrannalla asuneiden irokeesien sukuisten intiaaniheimojen sotaliittoa. Nimen olivat antaneet ranskalaiset siirtolaiset, ja se johtui siitä, että kyseinen liitto pysyi puolueettomana varsinaisten irokeesien ja huroniheimojen välisissä sodissa.
- ¹⁶⁸ Kysymyksessä on zulujen ja nubialaisten kansallinen vapautustaistelu englantilaisia siirtomaajoukkoja vastaan.
 Ketsuvaion johtamat zulut, joita vastaan englantilaiset hyökkäsivät tammikuussa 1879, osoittivat puolen vuoden ajan tavattoman sitkeää vastarintaa englantilaisten siirtomaajoukkojen joukoille. Englantilaiset onnistuivat voittamaan vasta monien taistelujen jälkeen aseellisen ylivoimansa ansiosta. Englantilaiset pystyivät alistamaan zulut herruuteensa kuitenkin

kin vasta myöhemmin, vuonna 1887 käytettyään hyväksi provosoivaansa eri heimojen välistä sisällissotaa, joka jatkui useita vuosia.

Pelastajaksi itseään nimittäneen muhamettilaisen saarnaajan Muhammed Ahmedin johtama nubialaisten, arabien ja Sudanin muiden kansallisten ryhmien kansalliseen vapautukseen tähtäävä kapina alkoi vuonna 1881 ja se saavutti erityistä menestystä vuosina 1883—1884, jolloin melkein koko Sudanin alue vapautettiin englantilaisista siirtomaatorjuuttajista. Kapinan aikana muodostui itsenäinen keskitetty mahdollisuusvaltio. Englantilaiset sotajoukot valloittivat Sudanin vasta 1899 käyttäen hyväkseen muodostuneen valtion sisäistä heikkoutta, joka oli seuraus keskeytymättömistä sodista ja heimojen välisestä eripuraisuudesta; voittoa edisti myös englantilaisten aseellinen ylivoimaisuus.

- ¹⁶⁹ G. Grote. *A History of Greece* (Kreikan historia), I—XII osat; tämän tutkimuksen ensimmäinen painos ilmestyi Lontoossa 1846—1856; tässä esitettyä kohtaa katso Lontoossa 1869 ilmestyneen III osan, s. 54—55.
- ¹⁷⁰ Tarkoitetaan niin sanottuja metoikkeja eli muukalaisia, jotka asettuivat asumaan vakituisesti Attikaan. He olivat vapaita, mutta vailla Ateenan kansalaisoikeuksia (oikeutta hakeutua julkisiin virkoihin, osallistua kansankokoukseen, omistaa kiinteistöä yms.). Metoikit harjoittivat pääasiallisesti käsi-työtä ja kauppaa. He olivat velvollisia maksamaan erityistä veroa ja omaamaan »suojelijoita» täysiarvoisten kansalaisterjoukosta; näiden välityksellä he saattoivat kääntyä hallintoelinten puoleen.
- ¹⁷¹ *Kahdentoista taulun lait* laadittiin 5. vuosisadan keskivaiheilla ennen ajanlaskumme alkua ja ne heijastivat roomalaisen yhteiskunnan kerrostumista varallisuuden mukaan, orjuuden kehittymistä ja orjavaltion muodostumista. Lait oli kirjoitettu kahdeltoista taululle.
- ¹⁷² *Toinen puunilaissota* (vuosina 218—201 eaa.), kahden suurimman muinaisajan orjavaltion Rooman ja Karthagon välinen sota, jota ne kävivät alistaakseen herruuteensa Välimeren länsirannikon, valloittaakseen uusia alueita ja hankkiakseen orjia. Sota päättyi Karthagon tappioon.
- ¹⁷³ Englantilaiset valloittivat Walesin vuonna 1283, mutta senkin jälkeen Wales säilytti autonomiansa. Se yhdistettiin täydellisesti Englantiin 1500-luvun puolivälissä.
- ¹⁷⁴ Vuosina 1869—1870 Engels valmisti Irlannin historiaa käsittelevää laajaa teosta, joka jäi keskeneräiseksi. Kelttien historiaa tutkiessaan hän tutki myös muinaiswalesilaisia lakeja.
- ¹⁷⁵ Engels siteeraa kirjaa: *Ancient Laws and Institutes of Wales* (Walesin muinaiset lait ja asetukset), I osa, 1841, s. 93.

- 176 Syyskuussa 1891 Engels teki matkan Skotlantiin ja Irlantiin.
- 177 Vuosina 1745—1746 Skotlannissa ylämaan klaanit kapinoivat ahdisteluja ja maiden anastusta vastaan, joita toteutettiin englantilais-skotlantilaisen maaylimyksen ja porvariston hyväksi; ylämaalaiset taistelivat vanhan sukujärjestelmän säilyttämisen puolesta. Kapinan kukistaminen johti Skotlannin ylämaan klaanijärjestelmän hajottamiseen, maan sukuomistuksen jäänteiden hävittämiseen, skottilaisten talonpoikien mailtahäädön tehostumiseen, sukuoikeuksien lakkauttamiseen ja eräiden sukutapojen kieltämiseen.
- 178 L. H. Morgan. *Ancient Society*, Lontoo 1877, s. 357—358.
- 179 »*Alemannien laki*», alemannien (alamannien) germaanisen heimoliiton tapaoikeudellinen lakikokoelma, 400-luvulta lähtien alemannit asuttivat nykyisen Elsassin, nykyisen Itä-Sveitsin ja Lounais-Saksan alueet. Lakikokoelma ajoittuu 500- ja 600-luvun vaihteeseen ja 700-luvulle. Engels viittaa tässä »alemannien lain LXXXI (LXXXIV) lakiin.
- 180 *Hildebrandinlaulu*, sankariruno, 700-luvulta katkelmina säilynyt muinaisgermaanisen eepin runouden muistomerkki.
- 181 *Didros Siculus*. Historiallinen kirjasto, IV kirja, 34., 43.—44. luku.
- 182 Civiliksen johtama germaanis- ja gallialaisheimojen kapina roomalaista herruutta vastaan tapahtui vuosina 69—70 (eräiden lähteiden mukaan vuosina 69—71). Se levisi melko laajalle Galliaan ja Rooman vallan alaisille germaanien alueille, mikä aiheutti Roomalle näiden alueiden menettämisen uhkan. Kapinalliset kärsivät tappion ja olivat pakotetut solmimaan rauhan Rooman kanssa.
- 183 »*Codex Laurehamensis*» (Lorschin kartulaarit), Lounais-Saksassa sijaitsevan Lorschin luostarin lahjoitus- ja privilegikirjojen jäljennösten kokoelma. Tämä 1100-luvulla laadittu kokoelma on 700- ja 800-luvun talonpoikien ja feodaalien maanomistuksen historian tärkeimpiä lähdekirjoja.
- 184 *Pyhä saksalais-roomalainen valtakunta*, keskiaikainen vuonna 962 perustettu valtakunta, joka käsitti Saksan ja osittain Italian alueen. Myöhemmin valtakuntaan kuului myös joitakin Ranskan alueita, Böömi, Itävalta, Alankomaat, Sveitsi ym. maita. Valtakunta ei ollut keskitetty valtio, vaan keisarin ylivallan tunnustaneiden feodaalisten ruhtinaskuntien ja vapaakaupunkien höllä yhtymä. Valtakunnan olemassaolo päättyi vuonna 1806, jolloin Habsburgit joutuivat luopumaan Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan keisariudesta kärsittyään tappion sodassa Ranskaa vastaan.
- 185 *Beneficium* (kirjaimellisesti: hyvätyö), 700-luvun alkupuoliskolla frankkilaisvaltakunnassa laajalti levinnyt maiden läänitys. Beneficiumin muodossa myönnetty maa-ala ja sillä

asuvat epäitsenäiset talonpojat siirtyivät palkkion saajan elinkautiseen hallintaan määrättyjen palvelusten, useimmiten sotapalveluksen suorittamisen ehdolla. Lahjoittajan tai palkkion saajan kuoltua tai mikäli jälkimmäinen laiminlöi velvoituksensa tai piti hoitamattomana talouttaan, *beneficium* joutui palautettavaksi omistajalle tai hänen perijilleen. *Beneficium*-suhteiden uusimiseksi tarvittiin uutta lahjoitusta. Paitsi kuningasvaltaa *beneficiumien* jakamista toteuttivat myös kirkko ja suurmagnaatit. *Beneficium*-järjestelmä myötävaikutti feodaaliluokan, varsinkin pien- ja keskivarakkaan aateliston muodostumiseen, talonpoikaisjoukkojen orjuuttamiseen, vasallisuhteiden ja feodaalisen hierarkian kehittymiseen. Myöhemmin *beneficiumit* alkoivat muuttua perinnöllisiksi lääneiksi (*feudumeiksi*).

- ¹⁸⁶ *Maakuntakreivit* (Gaugrafen), frankkilaisvaltakunnan kunin kaallisia virkamiehiä, jotka oli asetettu maa- ja kreivikuntien johtoon. Jokaiselle kreiville kuului tuomiovalta maakunnassaan, hän keräsi siellä verot ja piti hallussaan sotajoukkoa, jonka komentajana hän oli sotaretkien aikana. Korvaukseksi palveluksestaan hän sai kolmanneksen kyseisestä maakunnasta koottavista kuninkaan tuloista sekä maapalkkiota. Myöhemmin kreivit muuttuivat kuninkaan nimittämistä virkamiehistä suuriksi feodaalierroiksi, joilla oli itsenäinen määräysvalta, varsinkin vuoden 877 jälkeen, jolloin kreivin arvo säädettiin virallisesti perintönä siirtyväksi.
- ¹⁸⁷ *Angaarit*, Rooman valtakunnan asukkaiden rasitukset, jotka velvoittivat heitä antamaan hevosia ja kantajia hallituksen kuljetustoihin. Myöhemmin noita rasituksia laajennettiin ja ne olivat raskaana taakkana väestölle.
- ¹⁸⁸ *Kommendaatio*, Euroopassa 700- ja 800-luvulta alkaen laajalti käytännössä ollut tapa alistaa talonpojat feodaalierrojen »suojelukseseen» tai pienet feodaaliherrat suurten »suojelukseseen» määräehdoin (esim. sotapalveluksen ja muiden palvelusten suorittaminen »suojelijan» hyväksi, maidensa luovuttaminen »suojelijalle» ja niiden takaisin saanti ehdolliseen käyttöön). Talonpojille jotka usein pakotettiin voimakeinoin siirtymään »suojelijan» alustalaiseksi, *kommendaatio* merkitsi henkilökohtaisen vapauden menettämistä; pienelle feodaaliaatelistolle se merkitsi suurten feodaalierrojen vasalliuteen joutumista. *Kommendaatio* edisti toisaalta talonpojiston alistamista maaorjuuteen ja toisaalta feodaalisen hierarkian vakiintumista.
- ¹⁸⁹ *Hastingsin lähellä vuonna 1066* tapahtui Englantiin hyökänneiden Normandian herttuan Vilhelmin sotajoukkojen ja anglosaksien välinen taistelu. Anglosaksien joukot, joiden organisaatiossa oli vielä yhteisjärjestelmän jäänteitä ja joiden aseistus oli alkeellinen, kärsivät tappion. Anglosaksien kuningas Harald kaatui taistelussa. Vilhelmistä tuli Englannin kuningas, ja hän sai nimen Vilhelm I Valloittaja.

- ^{189a} *Dithmarschen*, maakunta nykyisen Schleswig-Holsteinin lounaisosassa. 1200-luvun alusta 1500-luvun puoliväliin Dithmarschen oli sellaisten itsehallinnollisten talonpoikaisyhteisöjen muodostama kokonaisuus, joiden perustana useissa tapauksissa olivat vanhat talonpoikaissuvut. Vuonna 1559 Tanskan kuninkaan Fredrik II:n sekä Holsteinin herttuoiden Johanneksen ja Adolfin sotajoukot mursivat Dithmarschenin väestön vastarinnan, ja voittajat jakoivat maakunnan keskenään. Yhteisöjärjestelmä ja osittainen itsehallinto säilyivät kuitenkin Dithmarschenissa aina 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka.
- ¹⁹⁰ Ks. G. W. F. Hegel. *Grundlinien der Rechts* (Oikeusfilosofian perusteet), 257. ja 360. pykälät.
- ¹⁹¹ Napoleon I:n ensimmäinen keisarikunta pysyi pystyssä Ranskassa vuosina 1804—1814. Napoleon III:n toinen keisarikunta pysyi pystyssä vuosina 1852—1870.
- ¹⁹² *Junkkerit*, Itä-Preussin maaylimystön luokka, jonka edustajilla oli valta-asema armeijassa sekä valtiollisen ja poliittisen toiminnan kaikilla aloilla, mikä määräsi ennakoita militaristisen virkavaltaisen komennon perustamisen Preussiin ja myöhemmin Saksaan.
- ¹⁹³ *Engelsin teos Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu* on marxismin perusteoksia. Siinä tulee esille marxismin suhde filosofisiin edeltäjiinsä, saksalaisen klassisen filosofian huomattavimpiin edustajiin Hegeliin ja Feuerbachiin. Teoksessa esitetään systemaattisesti dialektisen ja historiallisen materialismin perustat. Teos julkaistiin ensi kerran saksalaisten sosiaalidemokraattien teoreettisessa aikakauslehdessä »*Neue Zeit*»; myöhemmin se ilmestyi erillisenä painoksena, jota varten Engels kirjoitti erityisen esipuheen.
- ¹⁹⁴ Kysymyksessä on Marxin ja Engelsin teos Saksalainen ideologia.
- ¹⁹⁵ »*Die Neue Zeit*» (Uusi aika), Saksan sosiaalidemokraattien teoreettinen aikakauslehti, ilmestyi Stuttgartissa 1883—1923. Vuosina 1885—1894 Engels julkaisi aikakauslehdessä useita artikkelejaan.
- ¹⁹⁶ Heine julkaisi vuosina 1833—1834 teoksensa *Romanttilinen koulukunta ja Saksan uskonnon ja filosofian historiasta*, jossa esitti ajatuksen, että Saksassa tapahtunut filosofian valankumous, jonka päätekohtana oli silloin Hegelin filosofia, on Saksan tulevan demokraattisen vallankumouksen alkusoittoa.
- ¹⁹⁷ Ks. Hegel *Philosophie des Rechts*. Einleitung (Oikeusfilosofia. Johdanto).
- ¹⁹⁸ *Pietistii* (latinalaisesta sanasta pietas, hurskaus), Länsi-Euroopan protestanttien keskuudessa 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alkupuoliskolla ensin Alankomaissa ja Saksassa ilmen-

- neen uskonnollis-mystisen virtauksen kannattajat. Pietismi oli taantumuksellinen liike, joka suuntautui valistusfilosofiaa vastaan.
- ¹⁹⁹ »*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*» (Saksalaiset tieteiden ja taiteen vuosikirjat), nuorhegeliläisten kaunokirjallinen ja filosofinen aikakauslehti, ilmestyi tällä nimellä Leipzigissä heinäkuusta 1841 tammikuuhun 1843.
- ²⁰⁰ Ks. selitystä 1.
- ²⁰¹ Tarkoitetaan M. Stirnerin kirjaa *Der Einzige und sein Eigentum* (Ainoa ja hänen omaisuutensa), joka ilmestyi Leipzigissä 1845.
- ²⁰² Feuerbachin kirja *Wesen des Christenthums* (Kristinuskon olemus) ilmestyi Leipzigissä 1841.
- ²⁰³ Tarkoitetaan Neptunusta, jonka saksalainen tähtitieteilijä J. Halle löysi vuonna 1846.
- ²⁰⁴ Kemiassa 1700-luvulla vallinneiden käsitysten mukaan palamisprosessin oletettiin johtuvan kappaleiden sisältämästä erityisestä aineesta, flogistonista, joka erittyy kappaleiden palaessa. Kuuluu ranskalainen kemisti A. L. Lavoisier todisti tämän teorian kestävämmyyden ja antoi palamisprosessille oikean selityksen, jonka mukaan palaminen on palavan aineen ja hapen yhdistymisreaktio.
- ²⁰⁵ Ks. selitystä 38.
- ²⁰⁶ Yleinen sananparsi, jota käytettiin saksalaisessa porvarillisessa lehdistössä preussilaisten Sadowan taistelussa 1866 saaman voiton jälkeen. Sananparsi tarkoitti sitä, että Preussi voitti muka preussilaisen kansanvalistusjärjestelmän paremmuuden ansiosta.
- ²⁰⁷ *Restauration* oli Bourbonien hallitsijasuvun toinen hallituskausi Ranskassa 1814—1830.
- ²⁰⁸ *Nikean kirkolliskokous*, ensimmäinen Rooman valtakunnan kristillisen kirkon piispojen kokous, jonka keisari Konstantinos I kutsui koolle vuonna 325 Nikean kaupunkiin (Vähä-Aasia). Kirkolliskokous laati kaikille kristityille ehdottoman uskontunnustuksen, niin sanotun »Uskon symbolin».
- ²⁰⁹ *Albigenssit* (nimi johtuu Albin kaupungista), Etelä-Ranskassa ja Pohjois-Italiassa 1100- ja 1200-luvulla toimineen uskonlahkon osanottajat, jotka vastustivat upeita katolisia kirkonmenoja ja kirkollista hierarkiaa ja ilmaisivat uskonnollisessa muodossa kauppa ja käsitöitä harjoittaneen kaupunkilaisväestön vastalauseen feodalismille.
- ²¹⁰ Vuosina 1477—1555 Hollanti kuului Pyhään saksalais-roomalaiseen valtakuntaan (ks. selitystä 184), jonka jaon jälkeen se joutui Espanjan alaiseksi. 1500-luvun porvarillisen vallan-

- kumouksen loppuun mennessä Hollanti vapautui Espanjan herruudesta ja siitä tuli itsenäinen porvarillinen tasavalta.
- 211 Tarkoitetaan Englannin »mainiota vallankumousta». Ks. selitystä 41.
- 212 *Piensaksalainen valtakunta* tarkoittaa vuonna 1871 Preussin johdolla muodostettua Saksan valtakuntaa, johon Itävalta ei kuulunut.
- 213 Engels kirjoitti tämän artikkelin englannin kielellä esipuheeksi Marxin 9. tammikuuta 1848 Brysselissä pitämän kaupan vapautta koskevan puheen amerikkalaiseen painokseen. Engels kävi läpi myös Marxin puheen käännöksen käsikirjoituksen; puheen käänsi Kelley-Wischnewetzky. Engels saksansi esipuheensa; se julkaistiin ensi kertaa »Die Neue Zeit» aikakauslehden 7. n:o:ssa heinäkuussa 1888. Elokuun jälkipuoliskolla esipuhe julkaistiin alkukielisenä suuntaukseltaan sosialistisessa »Labor Standard» viikkolehdessä, jota julkaistiin New Yorkissa vuosina 1876—1900.
- 214 Ks. selitystä 134.
- 215 Ks. Pääoma, 1. osa, kustannusliike Edistys, Moskova, s. 677.
- 216 *Fysiokraatit*, 1750-luvulla Ranskassa syntynyt klassisen poliittisen taloustieteen suuntaus. Fysiokraatit kannattivat varauksettomasti kapitalistista suurmaanviljelystä ja vaativat säätyetuoikeuksien ja protektionismin poistamista.
- 217 »*Manifest destiny*» (Kohtalon määräämä tehtävä), sanonta jota käyttivät laajasti 1800-luvulla USA:n hallitsevien piirien ekspanstiivisen politiikan ideologit tuon politiikan puolustamiseksi.
- 218 *Parlamenttijuniksi* nimitettiin ironisesti 1800-luvun Englannissa vuoden 1844 lain säätämiä kolmannen luokan erikoisjunia; jokainen rautatieyhtiö oli tämän lain mukaan velvollinen lähettämään joka päivä kulkemaan kaikkia rautatielinjojaan yhden tällaisen junan, jonka tunti nopeus oli vähintään 12 mailia ja junamaksu enintään yksi penni maililta.
- 219 Vuonna 1823 Englannin kauppaministeriksi tuli William Huskisson, jonka aloitteesta 1820-luvulla suoritettiin joukko toimenpiteitä vanhentuneen tullijärjestelmän uudelleen järjestämiseksi; eräiden raaka-aineiden, ruokatarvikkeiden ja muiden tavaroiden tuontitullit poistettiin tai alennettiin, viljan tuontikielto vaihdettiin liukuvalla viljatullilla, jonka mukaan tuontitulli kohosi viljan hinnan laskiessa maan sisällä ja se laski viljan hintojen kohotessa.
- Vuonna 1842 Robert Peelin hallitus alensi entisestään tullitariffeja.
- 220 Tarkoitetaan lakia 10-tuntisesta työpäivästä, jonka Englannin parlamentti hyväksyi 8. kesäkuuta 1847; laki ulottui vain varhaisnuoriin ja työläisnaisiin.

- 221 *Tulliliitto* Preussin johdolla muovautui lopullisesti 1834. Yhteisen tullirajan säätäneeseen liittoon kuuluivat miltei kaikki saksalaiset valtiot paitsi Itävaltaa, hansakaupunkeja ja eräitä Pohjois-Saksan pienkaupunkeja. Tulliliiton syntymisen aiheutti yleissaksalaisten markkinoiden perustamisen välttämättömyys. Tulliliitto edisti Saksan poliittista yhteenliittämistä, joka päättyi vuonna 1871.
- 222 Kysymyksessä on Ranskan Saksalle maksama 5 miljardin frangin sotakorvaus, joka oli seuraus Ranskan häviämisestä vuosien 1870—1871 Ranskan ja Preussin välisessä sodassa.
- 223 Puhe on Englannin ja Ranskan välisestä kauppasopimuksesta, joka allekirjoitettiin 23. tammikuuta 1860. Tämän sopimuksen mukaan Ranska luopui ehkäisy-tullipolitiikasta ja saattoi voimaan tullit, joiden ei saanut ylittää 30 prosenttia tavaranninnasta. Sopimus antoi Ranskalle oikeuden viedä suurimman osan tavaroitaan Englantiin tullittomasti. Sopimuksen solmiminen johti kilpataistelun jyrkkään voimistumiseen sisäisillä markkinoilla Englannista tulevien tavaroiden vuoksi, mikä herätti tyytymättömyyttä ranskalaisissa teollisuusmiehistä.
- 224 *Manchesterin koulukunta*, teollisuusporvariston etuja heijastanut taloustieteellisen ajattelun suunta. Sen kannattajat vaativat kauppavapautta ja kielsivät valtion sekaantumisen talouselämään. Koulukunnan keskus oli Manchesterissa, mistä johtuikin sen nimi.
- 225 Tämä kirjoitus on neljäs luku Engelsin suunnittelema mutta keskeneräiseksi jääneestä kirjasta Väkivallan osuus historiassa. Kirjasa kolme ensimmäistä lukua Engels suunnitteli muokattavaksi Anti-Dühringin toisen osaston luvuiksi yhteisotsikolla »Väkivaltateoria». Engelsillä oli aikomus eritellä kirjasssa kriittisesti Bismarckin politiikkaa ja osoittaa vuoden 1848 jälkeisen Saksan historian esimerkillä, että Anti-Dühringissä tehdyt teoreettiset johtopäätökset talouselämän ja politiikan keskinäisyyhteistä ovat oikeita. Luku jäi Engelsiltä kesken. Hän päätti Saksan kehityksen erittelyn vuoteen 1888.
- 226 Wienin kongressissa (1814—1815) Ranskan Napoleonin sodissa kärsimän tappion jälkeen Itävalta, Englanti ja Venäjä suorittivat Euroopan uudelleenjaon, jonka tarkoituksena oli legitimititeettiperiaatteen mukainen monarkioiden palauttaminen vastoin kansojen kansallista yhdistämistä ja riippumattomuutta.
- 227 *Liittopäivät*, Saksan liiton (Wienin kongressin päätöksen perusteella 8. kesäkuuta 1815 perustettu Saksan feodaalisten itsevaltaisten valtioiden liitto) keskuselin, joka piti istuntojaan Frankfurt am Mainissa puheenjohtajanaan Itävallan edustaja ja oli Saksan hallituksen taantumuksellisen politiikan välikappale. Vuosina 1848—1849 liittopäivät lakkautti toimintansa liiton hajottua, mutta vuonna 1850 se alkoi jälleen

- toimia, kun Saksan liitto palautettiin. Itävallan ja Preussin sodan aikana 1866 Saksan liitto hajosi lopullisesti.
- 228 »*Hullu vuosi*» (das tolle Jahr), näin eräät saksalaiset taantumukselliset kirjailijat ja historioitsijat nimittivät vuotta 1848. Sanonta on lainattu kirjailija Ludwig Bechsteiniltä, joka vuonna 1833 julkaisi tällä nimellä Erfurtin vuoden 1509 levottomuuksia kuvaavan romaanin.
- 229 *Wartburgin juhla* oli saksalaisten ylioppilasjärjestöjen (burschenschaften) 18. lokakuuta 1817 järjestämä juhla uskonpuhdistuksen 300-vuotispäivän ja vuoden 1813 Leipzigin taistelun 4-vuotispäivän kunniaksi. Juhlallisuudet muodostuivat oppositiohenkisen ylioppilaskunnan mielenosoitukseksi Metternichin taantumuksellisista hallitustapaa vastaan ja Saksan yhtenäisyyden puolesta.
- 230 *Hambachin juhlat*, saksalaisen liberaalin ja radikaalin porvariston edustajien 27. toukokuuta 1832 Baijerin Pfalzissa Hambachin linnan edustalla järjestämä poliittinen mielenosoitus. Sen osanottajat kehittivät kaikkia saksalaisia liittymään yhteen Saksan hallitsijoita vastaan porvarillisten vapauksien ja perustuslaillisten uudistusten puolesta käytävän taistelun nimessä.
- 231 *Kolmitkymmenvuotinen sota (1618—1648)* oli protestanttien ja katolilaisten välisen taistelun aiheuttama koko Euroopan sota. Saksasta tuli taistelun pääareena, sodan osanottajien harjoittaman rosvouksen ja valloituspyrkimysten kohde. Sota päättyi 1648 Westfalenin rauhaan, joka vahvisti Saksan valtiollisen hajanaisuuden.
- 232 *Teschenin rauha* oli toisaalta Itävallan ja toisaalta Preussin ja Saksin välillä Teschenissä 24. toukokuuta 1779 tehty rauhansopimus, johon päättyi Baijerista käyty perimyssota (1778—1779). Sopimuksen mukaan Preussi ja Itävalta saivat osia Baijerin alueesta, Saksi sai rahakorvauksen. Sopimuksen solmimista välitti Venäjä, joka yhdessä Ranskan kanssa oli myös sopimuksen takaaja.
- 233 Niin sanottu valtakunnan edustusto oli valtiopäivien loka-kuussa 1801 valitsema Saksan valtakuntaan kuuluneiden valtioiden edustajien valiokunta, joka pitkien keskustelujen jälkeen hyväksyi 25. helmikuuta 1803 Ranskan ja Venäjän (jotka olivat loka-kuussa 1801 solmineet salaisen sopimuksen Saksan Reinin varrella sijainneiden alueiden hallitsemiskysymysten selvittämiseksi Napoleonin Ranskan hyväksi) edustajien painostuksesta päätöksen Saksan 112 valtion lakauttamisesta ja niiden luovuttamisesta suurimmalta osaltaan Baijerin, Württembergin, Badenin ja Preussin haltuun.
- 234 Tarkoitetaan Saksan valtioiden edustajista koostuneen Pyhän Rooman valtakunnan ylimmän elimen, valtiopäivien, käsittelemää ja vahvistamaa päätöstä, jonka Ranska ja Venäjä olivat

sanelleet ja joka koski Reinin varren aluekysymysten selvittelyä (ks. selitystä 233). Vuodesta 1663 valtiopäivien kokoon-tumispaiikkana oli Regensburg.

- ²³⁵ *Krimin sota* (1853—1856), Venäjän sota Englannin, Ranskan, Turkin ja Sardinian liittoumaa vastaan ylivallasta Lähi-Idässä. Sota päättyi Venäjän tappioon; sen oli luovutettava Turkille eräät Tonavajoen suussa sijaitsevat alueet ja se menetti mahdollisuuden pitää laivastoaan Mustallamerellä.
- ²³⁶ Engels tarkoittaa Venäjän ja Ranskan välillä Pariisissa 3. maaliskuuta (19. helmikuuta) 1859 solmittua salaista sopimusta, jonka mukaan Venäjä sitoutui asettumaan hyvänsuopaiselle puolueettomuuskannalle, mikäli Ranskan ja Sardinian ja toisaalta Itävallan välille syttyy sota. Ranska lupasi puolestaan ottaa tarkasteltavaksi uudelleen Pariisin vuoden 1856 rauhansopimuksen kohdat, jotka rajoittivat Venäjän itsenäisyyttä Mustallamerellä.
- ²³⁷ Ks. selitystä 48.
- ²³⁸ Engels tarkoittaa seuraavia tapahtumia Louis Bonaparten elämässä: kansansuosiota tavoitellessaan Louis Bonaparte koetti hieroutua erilaisten oppositiopuolueiden, mm. italialaisten carbonarien, suosioon; vuonna 1832 hän sai Sveitsin kansalaisoikeudet Thurgaun kantonissa; 30. lokakuuta 1836 Bonaparte teki kahden tykistörykmentin tukemana kapinayrityksen Stasbourgissa; vuonna 1848 Englannissa ollessaan Louis Bonaparte liittyi vapaaehtoisesti konstaapeliksi (Englannissa siviilihenkilöistä muodostettu poliisin varamiehistö) ja osallistui chartistien mielenosoituksen estämiseen 10. huhtikuuta 1848.
- ²³⁹ »*Kansallisuuksten periaate*», toisen valtakunnan hallitsevien piirien esittämä tunnus, jota käytettiin valloitus suunnitelmien ja ulkopoliittisen seikkailupolitiikan ideologisena kilpenä. Tekeytymällä »kansallisuuksien suojelijaksi» Napoleon III keinotteli sorrettujen kansojen kansallisilla intresseillä lujit-takseen Ranskan johtavaa asemaa ja laajentaakseen Ranskan rajoja.
- ²⁴⁰ Kysymyksessä ovat *Lunevillen rauhan* säätämät Ranskan rajat. Ranska ja Itävalta solmivat 9. helmikuuta 1801 rauhansopimuksen, joka vahvisti Ranskan ensimmäistä ja toista liittoumaa vastaan käymissä sodissa laajennetut rajat, mm. Reinin lännenpuoleisten alueiden, Belgian ja Luxemburgin liittämisen Ranskaan.
- ²⁴¹ Tarkoitetaan Pariisissa pidettyä Ranskan, Englannin, Itävallan, Venäjän, Sardinian, Preussin ja Turkin edustajien kongressia. Tässä kongressissa allekirjoitettiin 30. maaliskuuta 1856 Pariisin rauhansopimus, joka päätti vuosien 1853—1856 Krimin sodan.
- ²⁴² Ks. selitystä 14.

- 243 *Baselin vuoden 1795 rauhansopimus* merkitsi erillisrauhaa, jonka Preussi teki 5. huhtikuuta Ranskan tasavallan kanssa. Siten Preussi petti muut ensimmäisen Ranskan-vastaisen liittouman osanottajat.
- 244 Näin Preussin ulkoministeri von Schleinitz luonnehti 1859 Preussin ulkopoliittikkaa Ranskan ja Piemonten sodassa Itä-valtaa vastaan. Tämä politiikka edellytti liittymättömyyttä kumpaankaan sotivista puolista, jolloin ei kuitenkaan julistettu puolueettomuuttakaan.
- 245 Kysymyksessä on *Société Générale du Crédit Mobilier*, vuonna 1852 perustettu suuri ranskalainen osakepankki. Pankin tärkeimpänä tulolähteenä oli keinottelu arvopapereilla. *Crédit Mobilier* oli läheisessä yhteydessä toisen keisarikunnan hallituspuipeihin. Vuonna 1867 osakeyhtiö kärsi vararikon ja 1871 se lakkautettiin.
- 246 *Retnin liitto*, heinäkuussa 1806 perustettu Etelä- ja Länsi-Saksan valtioiden liitto, joka oli Napoleon I:n suojeluksessa. Liittoon kuului yli 20 valtiota, joista tuli itse asiassa Ranskan vasalleja. Liitto hajosi 1813, kun Napoleonin armeija kärsi tappion.
- 247 Tarkoitetaan Saksan liiton (ks. selitystä 268) linnoituksia, jotka sijaitsivat pääasiassa lähellä Ranskan rajaa; linnoitusten varuskunnat oli muodostettu pääasiassa Saksan liiton suurimpien valtioiden asevoimista, etupäässä itävaltalaisista ja preussilaisista joukoista.
- 248 Tarkoitetaan ruhtinas Schwarzenbergin taantumuksellista hallitusta, joka muodostettiin marraskuussa 1848 sen jälkeen kun Wienin kansankapinan 13. maaliskuuta 1848 alulle panema porvarillis-demokraattinen vallankumous oli kärsinyt tappion.
- 249 Sanonnalla »reaalipoliittikka» luonnehdittiin Bismarckin politiikkaa, joka aikalaisten mielestä perustui laskelmointiin.
- 250 Tarkoitetaan Fredrik II:n hyökkäystä joulukuussa 1740 Itä-vallalle kuuluvaan Sleesiaan.
- 251 14. lokakuuta 1806 ranskalaiset joukot tuhosivat Preussin armeijan kahdessa samanaikaisessa — Jenan ja Auerstedtin — taistelussa, ja Preussin valtio kärsi murskaavan tappion.
- 252 Ks. selitystä 221.
- 253 *Landwehr*, Preussin maavoimien yhdysosa; perustettiin 1813, jolloin se täytti kansan nostoväen tehtävää taistelussa Napoleonin joukkoja vastaan; ikäluokan mukaan sitä käytettiin joko toimivan armeijan täydennykseen tai varuskuntapalvelukseen.
- 254 »*Kulttuuritaistelu*» (Kulturkampf), porvarillisten liberaalien antama nimitys Bismarckin hallituksen 1870-luvulla toteuttamille lainsäädännöllisille toimenpiteille, joiden tarkoituksena oli taistelu maallisen kulttuurin puolesta. Taantumusvoimien

yhdistämiseksi Bismarck kumosi 1880-luvulla suurimman osan noista toimenpiteistä.

- 255 *Kantoni-liberaaleiksi* Engels nimitti ironisesti liberaaleja, jotka kannattivat Saksan muuttamista itsehallinnollisiin kantoneihin jaetun Sveitsin kaltaiseksi liittovaltioksi.
- 256 Kysymyksessä on marras—jouluukuussa 1848 Preussissa tapahtunut vallankaappaus ja sitä seurannut taantumuskausi.
- 257 »*Der Sozialdemokrat*» (Sosiaalidemokraatti), saksalainen päivälehti, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattaja, ilmestyi syyskuusta 1869 syyskuuhun 1888 Zürichissä ja lokakuusta 1888 syyskuun 27. päivään 1890 Lontoossa. Marx samoin kuin Engelskin, joka avusti lehteä koko sen ilmestymisajan, auttoi lehden toimitusta noudattamaan proletaarista puoluelinjaa, arvosteli sen virheitä ja horjahteluja ja auttoi pääsemään niistä.
- 258 Vuonna 1858 prinssihallitsija Vilhelm erotti Manteuffelin ministeristön ja asetti valtaan maltillisia liberaaleja; porvarillisessa lehdistössä tätä suuntaa sanottiin mahtipontisesti »uudeksi aikakaudeksi»; tosiasialla Vilhelmin politiikka oli suunnattu yksinomaan Preussin monarkian ja junkkereiden aseman varmistamiseen. »Uusi aikakausi» valmisteli itse asiassa syyskuussa 1862 valtaan astuneen Bismarckin diktatuuria.
- 259 Niin sanottu *perustuslakiselkkaus* Preussin hallituksen ja maapäivien porvarillis-liberaalisen enemmistön välillä puhkesi helmikuussa 1860, jolloin maapäivien enemmistö kieltäytyi vahvistamasta sotaministeri von Roonin esittämää armeijan uudistamissuunnitelmaa. Maaliskuussa 1862 edustajakamarin liberaali enemmistö kieltäytyi toistamiseen vahvistamasta sotilasmenoja, hallitus laski maapäivät hajalle ja määräsi uudet vaalit. Syyskuun lopulla 1862 muodostettiin Bismarckin vastavallankumouksellinen ministeristö, joka saman vuoden lokakuussa laski jälleen hajalle maapäivät ja alkoi toteuttaa sotaväen uudistusta käyttämällä siihen varoja ilman maapäivien vahvistusta. Selkkaus ratkaistiin vasta 1866; preussilainen porvaristo antautui Bismarckille Preussin Itävallasta saaman voiton jälkeen.
- 260 Vastaukseksi itävaltalais-baijerilaisten joukkojen tunkeutumiseen Kurhesseniin Preussin hallitus julisti marraskuun alussa 1850 liikekannallepanon ja lähetti paikalle joukkojaan. Marraskuun 8. päivänä Bronnzellen edustalla itävaltalais-baijerilais-ten ja preussilaisten etujoukkojen välillä sattui vähäinen yhteenotto, joka osoitti Preussin sotilasjärjestelmässä olevan vakavia puutteellisuksia ja armeijan aseistuksen olevan vanhentunutta. Tämä pakotti Preussin luopumaan sotatoimista ja antautumaan.

- ²⁶¹ *Kansallinen liitto* perustettiin porvarillisten liberaalien edustajakokouksessa 15.—16. syyskuuta 1859 Frankfurt am Mainissa. Liiton perustajat asettivat tavoitteekseen koko Saksan paitsi Itävaltaa yhdistämisen Preussin johdolla. Kun 11. marraskuuta 1867 perustettiin Pohjois-Saksan liitto, Kansallinen liitto julistautui hajonneeksi.
- ²⁶² Ks. selitystä 192.
- ²⁶³ Vihjaus Pariisissa 1839 ilmestyneeseen Louis Bonaparten kirjaan Napoleonin aatteet (Napoléon-Louis Bonaparte. Des idées napoléoniennes).
- ²⁶⁴ Puolan kansalliseen vapautukseen tähtäävän kapinan aikana 8. helmikuuta 1863 Venäjä ja Preussi solmivat sopimuksen kummankin maan sotaväen yhteistoimista kapinallisia vastaan. Preussilaiset joukot tehostivat rajan vartiointia jo ennen sopimuksen allekirjoittamista estääkseen kapinallisten siirtymisen Preussin alueelle.
- ²⁶⁵ Tanskan kuninkaan Fredrik VII:n kuoleman jälkeen Itävalta ja Preussi esittivät 16. tammikuuta 1864 Tanskan hallitukselle uhkavaatimuksen, että se kumoaisi vuoden 1863 perustuslain, jossa Schleswig julistettiin liitetyksi täydellisesti Tanskaan. Kun Tanska kieltäytyi noudattamasta uhkavaatimusta, alkoi sota. Wienissä 30. lokakuuta 1864 solmitun rauhansopimuksen mukaan herttuakuntien, Schleswigin ja Holsteinin, alue — nekin osat mukaan luettuina, joissa ei-saksalainen väestö oli vallitsevana — julistettiin Itävallan ja Preussin yhteiseksi omaisuudeksi, ja Itävallan ja Preussin vuoden 1866 sodan jälkeen se liitettiin kokonaan Preussiin.
- ²⁶⁶ 5. kesäkuuta (24. toukokuuta) 1851 Venäjän ja Tanskan edustajien allekirjoittaman *Varsovan pöytäkirjan* mukaan sekä 5. toukokuuta 1852 Venäjän, Itävallan, Ranskan, Preussin ja Ruotsin yhdessä Tanskan edustajien kanssa allekirjoittaman Lontoon pöytäkirjan mukaan saatettiin voimaan Tanskan kuninkaalle kuuluvien alueiden, Schleswigin ja Holsteinin jakamattomuuden periaate.
- ²⁶⁷ Meksikon retkikunta oli Ranskan vuosina 1862—1867 toimeenpanema aseellinen maahanhyökkäys, aluksi yhdessä Englannin ja Espanjan kanssa. Tarkoituksena oli tukahduttaa Meksikon vallankumous ja tehdä Meksikosta Euroopan valtioiden siirtomaa. Meksikon kansan sankarillisen vapautustaistelun ansiosta ranskalaiset maahanhyökkääjät kärsivät tappion ja joutuivat 1867 viemään joukkonsa pois Meksikosta.
- ²⁶⁸ *Saksan liitto* perustettiin Wienin kongressissa 8. kesäkuuta 1815. Se oli itsevaltaisten feodaalivaltioiden yhteenliittymä, joka vakiinnutti Saksan valtiollisen ja taloudellisen hajanaisuuden. Liitto hajosi lopullisesti Itävallan ja Preussin sodan aikana 1866.

- 269 Sanontaa »reipas iloinen sota» käytti ensi kerran taantumuksellinen historioitsija ja lehtimies H. Leo 1853, ja myöhemminä vuosina sitä käytettiin militaristisessa ja šovinistisessä mielessä.
- 270 Preussin johtama Pohjois-Saksan liitto, johon kuului Pohjois- ja Keski-Saksan 19 valtiota ja 3 vapaakaupunkia, perustettiin 1867 Bismarckin ehdotuksesta. Liiton perustaminen oli Preussin johdolla toteutetun Saksan yhdistämisen ratkaisevia vaiheita. Liitto lakkautettiin tammikuussa 1871 Saksan valtakunnan perustamisen yhteydessä.
- 271 Tarkoitetaan Itävallan ja Preussin sotaa 1866, jossa Itävallan puolella esiintyivät Saksi, Hannover, Baijeri, Baden ym. Saksan liiton jäsenet ja Preussin puolella Mecklenburg, Oldenburg ym. pohjoissaksalaiset valtiot.
- 272 Keväällä 1866 Itävältä esitti liittopäiville (ks. selitystä 227) valituksen sen johdosta, että Preussi rikkoi sopimusta Schleswigin ja Holsteinin herttuakuntien yhteisestä hallinnasta. Bismarck kieltäytyi alistumasta liittopäivien päätökseen, ja liittopäivät julistivat Itävallan ehdotuksesta sodan Preussille. Preussilaisten joukkojen saavuttaessa menestystä sodassa liittopäivät jouduttiin siirtämään Frankfurt am Mainista Augsburgiin, jossa ne 24. elokuuta 1866 ilmoittivat toimintansa lakkauttamisesta.
- 273 Syyskuussa 1866 Preussin edustajakamari hyväksyi Bismarckin esittämän lakiehdotuksen, joka vapautti hallituksen vastuusta laillisesti vahvistamatta jääneestä varojen käytöstä perustuslakiselkkauksen (ks. selitystä 259) aikana.
- 274 Kysymyksessä on Itävallan ja Preussin sodan ratkaiseva taistelu 3. heinäkuuta 1866 Königgrätzin kaupungin (nykyisin Hradec Králove, Tšekkoslovakia) edustalla lähellä Sadowan kylää. Sadowan taistelu päättyi itävaltalaisten musertavaan tappioon.
- 275 *Pohjois-Saksan liiton perustuslain*, joka laillisti Preussin tosiasiallisen herruuden liitossa, vahvistivat Pohjois-Saksan liiton perustuslakia säätävät valtiopäivät 17. huhtikuuta 1867. Preussin kuningas julistettiin liiton presidentiksi ja asevoimien ylikomentajaksi; hänen hoidettavakseen luovutettiin myös ulkopolitiikan johto. Yleisen äänioikeuden perusteella valittujen liiton valtiopäivien lainsäädäntävaltuuksia rajoitettiin suuresti: sen hyväksymät lait astuivat voimaan vasta sen jälkeen, kun kokoomukseltaan taantumuksellinen liittoneuvosto hyväksyi ja presidentti vahvisti ne. Myöhemmin Saksan valtakunnan perustuslaki pohjautui Pohjois-Saksan liiton perustuslakiin.

Vuoden 1850 perustuslain mukaan Preussissa säilyi suurimmalta osaltaan feodaaliylimystöstä koostuva ylähuone (»herrainhuone»). Maapäivien valtuudet olivat hyvin rajoitetut, niiltä puuttui lainsäädäntöaloitetta. Kuningas nimitti

- ministerit, jotka olivat vastuuvollisia vain kuninkaalle. Vuoden 1850 perustuslaki oli voimassa Preussissa Saksan valtakunnan perustamisen (1871) jälkeenkin.
- 276 »*Manchester Guardian*» (Manchesterin vartio), englantilainen porvarillinen sanomalehti, vapaakaupan kannattajien äänenkannattaja, myöhemmin liberaalipuolueen äänenkannattaja; perustettu Manchesterissa 1821.
- 277 *Tulliparlamentti* oli tulliliiton johtoelin. Tulliliittoa uudistettiin vuoden 1866 sodan jälkeen. Parlamentti koostui Pohjois-Saksan liiton valtiopäivämiehistä ja varta vasten valituista eteläsaksalaisten valtioiden Baijerin, Badenin, Württembergin ja Hessenin edustajista. Sen toimialaan kuuluivat yksinomaan kauppa- ja tullipolitiikan kysymykset. Etelä-Saksan edustajat vastustivat sitkeästi Bismarckin yrityksiä laajentaa vähitellen tulliparlamentin toimialaa poliittisia kysymyksiä käsittäväksi.
- 278 Main-joki oli Pohjois-Saksan liiton ja eteläsaksalaisten valtioiden välisenä rajana.
- 279 Wienissä 3. lokakuuta 1866 Itävallan kanssa solmitun rauhansopimuksen mukaan Itävallan ja Preussin sotaan Preussin puolella osallistuneelle Italialle palautettiin Venetsia, mutta Italian vaatimukset Etelä-Tyrolin ja Triesten luovuttamisesta sille jäivät tyydyttämättä.
- 280 Tarkoitetaan Itävallan kanslerin Metternichin sanontaa »Italia on maantieteellinen käsite», jota hän käytti 6. elokuuta 1847 päivätyssä pikasanomassaan Pariisin lähettiläälle kreivi Apponyille. Myöhemmin Metternich käytti sanontaa »maantieteellinen käsite» myös Saksasta puhuessaan.
- 281 Itävallan, Preussin, Venäjän, Ranskan, Italian, Alankomaiden ja Luxemburgin diplomaattisten edustajien *Lontoon konferenssi*, jossa käsiteltiin Luxemburgin kysymystä, pidettiin 7.—11. toukokuuta 1867. Toukokuun 11. päivänä allekirjoitetun sopimuksen mukaan Luxemburgin herttuakunta (Alankomaiden kuningas säilytti entiseen tapaan jatkuvasti herttuan arvonimen) julistettiin puolueettomaksi valtioksi. Preussi velvoitettiin viemään viipymättä varuskuntansa pois Luxemburgin linnoituksesta ja Napoleon III:n oli luovuttava Luxemburgin Ranskaan yhdistämisen vaatimuksesta.
- 282 »*Tulikivijoukkoksi*» (Schwefelbande) nimitettiin alun perin 1770-luvulla Jenan yliopiston ylioppilaisseuraa, jolla oli huono maine sen jäsenten toimeenpanemien mellakoiden vuoksi. Myöhemmin tätä nimitystä käytettiin yleensä kaikista rikollisten ja epäilyttävien aineiden joukkioista.
- 283 *Spichernin* (Lothringen) ja *Wörthin* (Elsass) taisteluissa Preussin sotajoukot aiheuttivat elokuussa 1870 tappion Ranskan sotajoukoille. Sedanin edustalla käytiin yksi suurimmista Saksan ja Ranskan välisen sodan taisteluista, jossa 2. syyskuuta 1870 Ranskan armeija antautui.

- ²⁸⁴ Ks. selitystä 17.
- ²⁸⁵ *Francs-tireureiksi* (vapaa-ampujiksi) sanottiin ranskalaisia sissejä, jotka osallistuivat aktiivisesti taisteluun Preussia vastaan Saksan ja Ranskan välisessä sodassa 1870—1871.
- ²⁸⁶ »Asetus nostoväestä», Preussissa 21. huhtikuuta 1813 hyväksytty laki, joka edellytti Napoleonin armeijan selustassa ja sivustoissa sissisodan menetelmin toimivien vapaaehtoisjoukkojen perustamista.
- ²⁸⁷ Ks. selitystä 2.
- ²⁸⁸ 19. maaliskuuta 1848 Berliinin kapinaan nousseet asukkaat pakottivat Preussin kuninkaan Fredrik Vilhelm IV:n astumaan palatsin parvekkeelle ja paljastamaan päänsä kunnioituksen osoitukseksi kansankapinassa 18. maaliskuuta kaatuneille.
- ²⁸⁹ Vuoden 1870 syyskuun 4. päivän vallankumouksen tuloksena muodostettu Ranskan »kansallisen puolustuksen» hallitus allekirjoitti 28. tammikuuta 1871 Bismarckin kanssa sopimuksen välirauhasta ja Pariisin antautumisesta. Lopullinen rauhansopimus allekirjoitettiin 10. toukokuuta 1871 Frankfurtissa.
- ²⁹⁰ Ks. selitystä 231.
- ²⁹¹ Ludvig XIV:n määräyksestä ranskalaiset joukot valloittivat 30. syyskuuta 1681 Strassburgin, joka kuului Saksan valtakuntaan. Piispa Fürstenbergin johtama kaupungin katolinen puolue tervehdi kaupungin liittämistä Ranskaan ja myötävaihtui siihen, ettei ranskalaisille tehty vastarintaa.
- ²⁹² Ludvig XIV:n 1679—1680 muodostamien *reunionikamareiden* tehtävänä oli perustella lain ja historian kannalta sekä todistaa oikeutetuksi Ranskan aluevaatimukset naapurivaltioidensa joidenkin osien suhteen, jotka ranskalaiset joukot sen jälkeen miehittivät.
- ²⁹³ *Kartelli*, Bismarckin hallitusta kannattanut kahden vanhoilisen puolueen (»konservatiivien» ja »vapaiden konservatiivien») ja kansallisliberaalien liitto, joka perustettiin sen jälkeen, kun Bismarck oli laskenut hajalle valtiopäivät tammikuussa 1887. Helmikuussa 1887 kartelli sai vaalivoiton, mikä antoi sille 220 paikkaa valtiopäivillä. Kartelliin kuuluvien puolueiden keskinäisten ristiriitojen kärjistyminen ja kartellin tappio vuoden 1890 vaaleissa (se sai yhteensä 132 paikkaa) johtivat kartellin hajoamiseen.
- ²⁹⁴ Engels tarkoittaa Preussin kuninkaan Vilhelm I:n julistamista Saksan keisariksi 18. tammikuuta 1871 Versaillesin palatsissa.
- ²⁹⁵ Ks. selitystä 222.
- ²⁹⁶ Tarkoitetaan vuoden 1873 maailman talouskriisiä, joka tuntui eniten Saksassa.

- ²⁹⁷ *Progressistit* olivat kesäkuussa 1861 perustetun preussilaisen porvarillisen puolueen jäseniä. Progressistien puolue vaati Saksan yhdistämistä Preussin johdolla, yleissaksalaisen parlamentin koollekutsumista ja edustajakamarille vastuullisen liberaalin hallituksen perustamista.
- ²⁹⁸ Tarkoitetaan elokuussa 1869 perustettua Saksan sosiaalidemokraattista työväenpuoluetta (eisenachilaisia) ja lassallelaista Saksan yleistä työväenliittoa (ks. selitystä 28), jotka liittyivät yhteen vuonna 1875 Gothan edustajakokouksessa. Yhdistyneen puolueen nimeksi tuli Saksan sosialistinen työväenpuolue.
- ²⁹⁹ Tarkoitetaan Baijerin ja Württembergin erikoisoikeuksia, jotka oli vahvistettu sopimuksessa niiden liittämistä Pohjois-Saksan liittoon sekä Saksan valtakunnan perustuslaissa. Baijeri ja Württemberg säilyttivät itsenäisen posti- ja lennätinhallinnon sekä useat erityisverot. Baijerin, Württembergin ja Saksin edustajista perustettiin liittoneuvostoon ulkopoliittisia kysymyksiä käsittelevä erikoisvaliokunta, jolla oli veto-oikeus.
- ³⁰⁰ *Rikostuomioistulmet*, Saksan valtakunnan alimpia tuomioistuinta, joita perustettiin muutamiin Saksan valtioihin vuoden 1848 vallankumouksen jälkeen. Ne koostuivat ylituomarista ja kahdesta lautamiehestä (schöffen), jotka osallistuivat paitsi syytettyjen syyllisyyden toteamiseen myös rangaistuksen määrittelyyn yhdessä tuomarin kanssa. Lautamiehen toimi edellytti vakinaista asuinpaikkaa ja taattua varallisuusasemaa.
- ³⁰¹ Kysymyksessä on *Preussin vuoden 1872 hallinnollinen uudistus*, jonka oli määrä lakkauttaa tilanherrojen perinnöllinen hallinto-oikeus maaseudulla ja saattaa paikkakunnilla voimaan joitakin itsehallinnon aineksia. Tosiasiallisesti junkkeri-tilanomistajat säilyttivät valtansa paikkakunnilla, sillä heille itselleen tai heidän suosikeilleen kuului suurin osa valituista viroista.
- ³⁰² Tarkoitetaan vuoden 1888 *Englannin paikallisen hallinnon uudistusta*. Uudistuksen mukaan šeriffien tehtävät siirrettiin kreivikuntien valituille neuvostoille, joiden hoidettavana oli mm. verojen periminen ja paikallinen budjetti. Kreivikuntien neuvostojen valintaan saivat osallistua kaikki ne, joilla oli oikeus osallistua parlamenttivaaleihin, sekä 30 vuotta täyttäneet naiset.
- ³⁰³ Ks. selitystä 254.
- ³⁰⁴ *Ultramontanismi*, roomalaiskatolisen kirkon ääriantaantumuksellinen suuntaus, joka pyrki keskittämään Rooman paavin rajoittamattomaan määräysvaltaan kaikkien maiden uskonnolliset ja maalliset asiat. Ultramontanismin voitettua Vatikaanin kirkolliskokous hyväksyi 1870 dogmin paavin »erehtymättömydestä».
- ³⁰⁶ Kirkkovahtiassa 2. lokakuuta 1870 toimeen pannun kansanäänestyksen perusteella kirkkovahtio liitettiin Italian kuningaskuntaan, millä vietiin päätökseen maan valtiollinen yhdistä-

minen. Paavin maallinen valta lakkautettiin; paavin valta säilyi vain Vatikaanissa ja Lateraanipalatsissa sekä kaupungin ulkopuolella olevassa paavin residenssissä. Vastaukseksi tähän paavi julistautui »Vatikaanin vangiksi». Vuosikautia jatkunut paavin ja Italian hallituksen välinen selkkaus ratkaistiin virallisesti vasta 1929.

³⁰⁶ *Welfit*, hannoverilainen puolue, joka perustettiin 1866 Hannoverin Preussiin liittämisen jälkeen (nimi on saanut alkunsa muinaisen hannoverilaisen Welfien ruhtinassuvun mukaan). Puolue asetti tavoitteekseen hannoverilaisen kuningassuvun oikeuksien ja Hannoverin itsenäisen aseman palauttamisen Saksan valtakunnassa. Puoluetta lähensivät keskustaan pääasiallisesti sen partikularistiset ja preussilaisvastaiset pyrkimykset.

³⁰⁷ Artikkelin *Vuoden 1891 sosiaalidemokraattisen ohjelman luonnoksen arvostelua* on mallinäyte Engelsin peräänantamattomasta taistelusta opportunistia vastaan ja Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen vallankumouksellisen marxilaisen ohjelman puolesta. Aiheena artikkelin kirjoittamiseen oli Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmanluonnos, joka lähetettiin Engelsille ja jonka puolueen hallitus laati Erfurtin edustajakokouksen hyväksyttäväksi vuoden 1875 Gothan ohjelman tilalle. Engels arvosteli erittäin jyrkästi poliittisille vaatimuksille omistettua ohjelman kohtaa, jossa yritettiin viedä läpi opportunistinen ajatus kapitalismin rauhanomaisesta kehityksestä sosialistiseksi yhteiskunnaksi. Arvostellessaan ohjelmanluonnoksen puutteellisuuksia Engels kehitteli samassa joitakin marxismin perusajatuksia, kuten ajatusta proletariaatin liikkeen taloudellisista ja poliittisista tehtävistä ja tavoitteista, demokraattisten uudistusten puolesta käytävän taistelun merkityksestä, erilaisista kapitalismista sosialismiin siirtymisen teistä sekä kysymystä proletariaatista valtiosta ja proletariaatin diktatuurista. Engelsin arvostelevat huomautukset sekä samaan aikaan hänen vaatimuksestaan julkaistu Marxin teos *Gothan ohjelman arvostelua* vaikuttivat suuresti ohjelmanluonnoksen myöhempään käsittelyyn ja laadintaan.

Erfurtissa 14.—21. lokakuuta 1891 pidetyssä Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen edustajakokouksessa hyväksytty ohjelma oli huomattava askel eteenpäin Gothan ohjelmaan verrattuna. Puolueen ohjelmasta poistettiin reformistiset laskallaiset dogmit ja siinä täsmällisemmin kuin entisessä muotoiltiin poliittiset ja taloudelliset vaatimukset. Ohjelmassa perusteltiin tieteellisesti kapitalistisen järjestelmän tuhoutumisen ja sen sosialistiseen järjestelmään vaihtamisen väistämättömyys ja sanottiin selvästi, että suorittaakseen yhteiskunnan sosialistisen uudistamisen proletariaatin on otettava valtiovalta käsiinsä.

Erfurtin ohjelmassa oli kuitenkin myös vakavia puutteellisuuksia, joista suurin oli se, että siitä puuttui teesi proletariaatin diktatuurista, joka on yhteiskunnan sosialistisen

uudistamisen väline. Ohjelman lopullista tekstiä laadittaessa oli näin ollen jätetty huomion ulkopuolelle Engelsin tärkein huomautus.

Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen johto jätti pitkäksi aikaa julkaisematta Engelsin artikkelin *Vuoden 1891 sosiaalidemokraattisen ohjelmanluonnoksen arvostelua*; se julkaistiin vasta 1901 aikakauslehdessä »Die Neue Zeit».

- ³⁰⁸ Kysymyksessä on Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen Gotthan ohjelma. Ks. Marxin teosta *Gothan ohjelman arvostelua* (tämän laitoksen 5. osa, s. 525—551).
- ³⁰⁹ Ks. selitystä 26.
- ³¹⁰ Ks. selitystä 275.
- ³¹¹ Ks. selitystä 259.
- ³¹² Engels on ironisesti yhdistänyt tällä nimellä kaksi vuonna 1871 Saksan valtakuntaan liitettyä »itsenäistä» kääpiövaltiota: Reuss-Greizin ja Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorfin, jotka kuuluivat Reussin ruhtinassuvun vanhemmalle ja nuoremmalle haaralle.
- ³¹³ Ks. selitystä 86.
- ³¹⁴ Tarkoitetaan vuoden 1866 Itävallan ja Preussin välistä sotaa sekä vuosien 1870—1871 Ranskan ja Preussin välistä sotaa, jotka saattoivat päätökseen Saksan yhdistämisen Preussin johdolla.
- ³¹⁵ Kysymyksessä on 18. brumairekuuta (9. marraskuuta) 1799 suoritettun vallankaappauksen tuloksena ensimmäiseksi konsulliksi julistautuneen Napoleon Bonaparten diktatuuri. Tämä valtiomuoto tuli Ranskassa 10. elokuuta 1792 pystytetyn tasavaltalaisen järjestelmän tilalle. Vuonna 1804 Ranskasta tuli virallisesti keisarikunta, ja Napoleon julistettiin keisariksi.
- ³¹⁶ Engels tarkoittaa marraskuussa 1880 Le Havren edustajakokouksessa hyväksyttyä Ranskan työväenpuolueen ohjelmaa. Touku-kuussa 1880 yksi Ranskan sosialistijohtajista J. Guesde saapui Lontooseen, jossa hän sekä Marx, Engels ja Lafargue laativat ohjelmanluonnoksen. Marx saneli Guesdelle ohjelman teoreettisen johdannon.
- ³¹⁷ Espanjan sosialistisen työväenpuolueen ohjelma hyväksyttiin Barcelonan edustajakokouksessa 1888.
- ³¹⁸ Tarkoitetaan vuonna 1876 Philadelphiassa pidettyä kuudetta maailman teollisuusnäyttelyä. Näyttely osoitti, että Saksan teollisuus oli jäänyt huomattavasti jälkeen muiden maiden teollisuudesta. Nimittäessään Saksan teollisuuden jälkeensijäneisyyttä teollisuuden Jenaksi Engels tarkoittaa Preussin armeijan tappiota Jenan taistelussa lokakuussa 1806 Napoleonin aikaista Ranskaa vastaan käydyssä sodassa.

- ³¹⁹ »*Pieni Irlanti*» (Little Ireland), pääasiassa irlantilaisten työläisten asuttama kortteli Manchesterin eteläpuoleisella laita-kaupungilla.
»*Seven Dials*» (Seitsemän nuolta), työläiskortteli Lontoon keskustassa.
- ³²⁰ *Cottagejärjestelmä*, asunnon myöntäminen tehtaan työläiselle orjuuttavilla ehdoilla: asuntovuokra pidätettiin työläisen pal-kasta.
- ³²¹ »*The Commonweal*» (Yhteishyvä), englantilainen viikkolehti, ilmestyi Lontoossa vuosina 1885—1891 ja 1893—1894; vuosina 1885—1886 aikakauslehdessä julkaistiin joitakin Engelsin artikkeleita.
- ³²² Ks. selitystä 50.
- ³²³ Ks. selitystä 52.
- ³²⁴ Tarkoitetaan parlamentti uudistusta, joka antoi teollisuuspor-variston edustajille mahdollisuuden päästä parlamenttiin.
- ³²⁵ Maaseutupiirien joukkoliikkeen painostuksesta Englannissa pantiin 1884 toimeen kolmas parlamentti uudistus, jonka perusteella maaseutupiireissä saatettiin voimaan samat äänioi-kiireissä saantiehtot, jotka oli saatettu voimaan kaupunki-piireissä vuonna 1867 (ks. selitystä 56). Tämän uudistuksen jälkeen huomattavat väestökerrokset, kuten maalaisproleta-riaatti, kaupunkilaisköyhälistö ja kaikki naiset, olivat yhä vielä vailla äänioikeutta.
- ³²⁶ *Brittiläinen tieteen edistämisseura* perustettiin 1831 ja se toimii Englannissa nykyäänkin; seuran vuosikokousten aineistot julkaistaan selosteina.
- ³²⁷ Engels kirjoitti tervehdysten sen johdosta, että häntä kut-suttiin osallistumaan sosialistiylioppilaiden kansainvälisen kongressin työhön. Tervehdys julkaistiin lehdessä »*L'Etudiant-socialiste*».
- Socialistiylioppilaiden kansainvälinen kongressi* kutsuttiin koolle Genèveen ylioppilasryhmän aloitteesta ja se pidettiin Genèveässä 22.—25. joulukuuta 1893. Kongressissa oli läsnä 26 edustajaa armenialaisista, belgialaisista, bulgarialaisista, italialaisista, saksalaisista, puolalaisista, venäläisistä ja muista ylioppilasjärjestöistä. Kongressin käsiteltävänä olivat kysy-mykset henkisen työn tekijöiden osallistumisesta sosialistiseen liikkeeseen sekä mm. kysymykset antisemitismistä ja anarkis-mista. Kongressi kehotti opiskelijoita tekemään aktiivista sosialistista propagandaa opiskelijoiden keskuudessa ja päätti perustaa Genèveen kansainvälisen sihteeristön solmimaan ja lujittamaan eri maiden sosialistiylioppilaiden välisiä suhteita.
- »*L'Etudiant-socialiste*» (Sosialistiylioppilas), kaksiviikkoi-nen sosialistinen sanomalehti, ilmestyi Brysselissä vuodesta 1891; alussa oli belgialaisten sosialistiylioppilaiden liiton

äänenkannattaja ja vuodesta 1893 sosialistiylioppilaiden kansainvälisen sihteeristön äänenkannattaja.

- 328 Tämän artikkelin Engels kirjoitti vastaukseksi Italian sosialistisen työväenpuolueen johtajien Kulischowan ja Turatin pyyntöön lausua mielipiteensä puolueen taktiikasta Italiassa kehittyvän työtätekevien laajan joukkoliikkeen oloissa.
- 329 »Käännetytykset» tasavaltalaisiksi sanottiin F. Cavallottin johtamia italialaisia radikaaleja. Pikku- ja keskivarakkaan porvariston etuja puoltaneet radikaalit olivat demokratismin kannalla ja toimivat joissakin tapauksissa yksimielisesti sosialistien kanssa.
- 330 Tarkoitetaan pikkuporvarillisten demokraattien Ledru-Rollinin, Floconin ja pikkuporvarillisen sosialistin Louis Blancin sekä salaisten vallankumouksellisten yhdistysten jäsenen mekaanikko Albertin osallistumista Ranskan tasavallan väliaikaiseen hallitukseen, joka muodostettiin 24. helmikuuta 1848.
- 331 Teos *Talonpoikaiskysymys Ranskassa ja Saksassa* on tärkeä agraarikysymystä koskeva marxismiin asiakirja. Tämän työn kirjoittamiseen vaikutti välittömästi Vollmarin ym. opporunistien yritys käyttää hyväkseen Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen agraariohjelman luonnoksen käsittelyä Frankfurtin edustajakokouksessa 1894 viedäkseen läpi marxisminvastaisia »teorioita» maaseudun kulakkiainesten asteittaisesta sosialismiin kasvettumisesta yms. Engels halusi esiintyä tästä kysymyksestä lehdistössä korjatakseen myös ranskalaisten sosialistien virheet ja heidän agraariohjelmassaan (joka hyväksyttiin Marseillen edustajakokouksessa 1892 ja täydennettiin Nantesin edustajakokouksessa 1894) tekemät poikkeamat marxismista ja myönnytykset opportunismille.
- 332 Ks. selitystä 46.
- 333 »*Sozialdemokrat*» (Sosiaalidemokraatti), Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen viikkolehti, ilmestyi Berliinissä vuosina 1894—1895.
Engelsin mainitsema Lafarguen selostus »Talonpoikien omistus ja taloudellinen kehitys» julkaistiin sanomalehden liitteenä 18. lokakuuta 1894.
- 334 Puhuessaan preussilaisen kansakunnan pyhästä Saksan valtakunnasta Engels muuttaa Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan keskiaikaisen nimen (ks. selitystä 184) korostaakseen, että Saksan yhdistäminen tapahtui Preussin johdolla ja merkitsi saksalaisten alueiden preussilaistamista.
- 335 »*Työn ritarikunta*» (Order of the Knights of Labor), amerikkalainen työläisten järjestö, joka perustettiin vuonna 1869 Philadelphiasa; vuoteen 1878 toimi salaisena yhdistyksenä. Ritarikuntaan kuului pääasiassa ammattitaidottomia työläisiä, mm. neekereitä; sen tavoitteena oli osuuskuntien perustaminen ja keskinäisavun järjestäminen. Ritarikunnan johto

torjui työläisten poliittisen taistelun ja kannatti luokkien yhteistoimintaa. Vuonna 1886 ritarikunnan johto esiintyi yleislakkoa vastaan ja kielsi jäsentensä osallistumasta siihen. Kiellosta huolimatta ritarikunnan rivijäsenet osallistuivat lakkoon. Tämän jälkeen ritarikunnan vaikutusvalta työläisjoukkojen keskuudessa alkoi heiketä ja 1890-luvun lopulla ritarikunta hajosi.

³³⁶ »*Deutsche Worte*» (Saksalainen sana), itävaltalainen taloustieteellinen ja yhteiskuntapoliittinen aikakauslehti, ilmestyi Wienissä vuosina 1881—1904.

M. Wirthin artikkeli Hegeliin kohdistettu ilkvaltaisuus ja hänen vainoaminen nykyisessä Saksassa julkaistiin aikakauslehden 5. numerossa 1890.

³³⁷ Kysymyksessä on P. Barthin kirja *Die Geschichtsphilosophie Hegels und Hegelianer bis auf Marx und Hartmann* (Hegelin ja hegeliläisten historianfilosofia ennen Marxia ja Hartmannia), joka ilmestyi Leipzigissä 1890.

³³⁸ »*Berliner Volks-Tribüne*» (Berliinin kansantribuuni), sosiaalidemokraattinen viikkolehti, läheinen puolianarkistiselle »nuorten» ryhmälle; ilmestyi vuosina 1887—1892.

Saakoon kukin työnsä koko tuotteen -aiheesta käydyn keskustelun aineistot julkaistiin lehdessä 14. kesäkuuta — 12. heinäkuuta 1890.

³³⁹ Ks. selitystä 26.

³⁴⁰ Boenigk joka valmisteli luentoa sosialismista, pyysi 16. elokuuta 1890 päivätyssä kirjeessään Engelsiä vastaamaan kysymyksen sosialististen uudistusten tarkoituksenmukaisuudesta ja mahdollisuudesta, mikäli eri yhteiskuntaluokkien välillä on eroavuuksia sivistyksessä, tietoisuustasossa yms.

³⁴¹ Ks. selitystä 41.

³⁴² Kysymyksessä on P. Barthin kirja *Die Geschichtsphilosophie Hegels und Hegelianer bis auf Marx und Hartmann*.

³⁴³ Mehringin artikkeli Historiallisesta materialismista julkaistiin 1893 liitteenä hänen kirjaansa *Die Lessing-Legende*.

³⁴⁴ *Brandenburg* oli Preussin provinssi, sen historiallinen keskus.

³⁴⁵ Ks. selitystä 184.

³⁴⁶ Tarkoitetaan N. F. Danielsonin kirjaa »*Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства*» (Katsauksia reformin jälkeiseen yhteiskuntatalouteemme), joka ilmestyi Pietarissa 1893 salanimellä Nikolai — on. Kirjeessä Engels on kirjoittanut venäjäksi sanan «*очерки*» (katsauksia).

³⁴⁷ »*Sozialpolitisches Centralblatt*» (Yhteiskuntapoliittinen keskuslehti), sosiaalidemokraattinen viikkolehti, ilmestyi Berliinissä vuosina 1892—1895. Vuoden 1893 ensimmäisessä numerossa

julkaistiin P. Struven artikkeli Arvio Venäjän kapitalistisesta kehityksestä.

- ³⁴⁸ Krimin sodasta ks. selitystä 235.
Vuonna 1861 Venäjällä lakkautettiin maaorjuus.
- ³⁴⁹ Kyseisen kirjeen julkaisi ensi kerran vastaanottajaa mainitsematta »Der Sozialistische Akademiker» (Sosialistinen tiedemies) lehden avustaja H. Starkenburg lehden 20. numerossa 1895. Tästä syystä Starkenburg on aikaisemmissa julkaisuissa esitetty virheellisesti kirjeen vastaanottajaksi.
- ³⁵⁰ Ks. selitystä 198.
- ³⁵¹ Kysymyksessä on G. Gülichin moniosainen teos *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit* (Aikamme huomattavimpien kauppavaltioiden kaupan, teollisuuden ja maanviljelyksen historiallinen kuvaus), joka ilmestyi Jenassa vuosina 1830—1845.
- ³⁵² Kysymyksessä on W. Sombartin artikkeli Karl Marxin taloudellisen järjestelmän arvostelua, joka julkaistiin aikakauslehdessä »Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik» (Sosiaalilainsäädännön ja tilastotieteen arkisto), VII nidos, 1894.
- ³⁵³ Toukokuussa 1895 Engels kirjoitti Lisäyksiä Pääoman kolmannen osaan: »Arvolaki ja voiton suhdeluku» ja »Pörssi».